

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
MÜHENDİSLİK VE FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YERSEL FOTOGRAMETRİK KAMERA
KALİBRASYONUNA YÖNELİK BİR
KALİBRASYON ALANI TESİSİ VE ÖLÇMESİ

Cumhur ŞAHİN
YÜKSEK LİSANS TEZİ
JEODEZİ VE FOTOGRAMETRİ MÜHENDİSLİĞİ
ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Yrd.Doç.Dr.Bahadır ERGÜN

GEBZE
2004

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
MÜHENDİSLİK VE FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YERSEL FOTOGRAMETRİK KAMERA
KALİBRASYONUNA YÖNELİK BİR
KALİBRASYON ALANI TESİSİ VE ÖLÇMESİ

Cumhur ŞAHİN
YÜKSEK LİSANS TEZİ
JEODEZİ VE FOTOGRAMETRİ MÜHENDİSLİĞİ
ANABİLİM DALI

GEBZE
2004

ÖZET

Yakın resim uygulamalarında fotogrametrik tekniklerin doğru uygulaması için mercek içinden geçen ışık demetinin geometri bilgisi gereklidir.

Yakın resim fotogrametrisinde birkaç değişik yolla yapılabilen kamera kalibrasyonunda metrik ve metrik olmayan dijital fotoğraf makineleriyle analog fotoğraf makinelerinde kalibrasyon alanına ihtiyaç duyulur. Yakın mesafe kamera kalibrasyonu alanında, iç yöneltme parametrelerini ilgilendiren kamera kalibrasyon doğruluğu kalibrasyon alanındaki koordinatların doğruluğuyla alakalıdır. Kalibrasyon alanının geometrisi, mercek distorsiyonlarının analiz metodu ve kalibrasyon hassasiyetiyle de ilgilidir. Bu çalışmada, kalibrasyon alanı 112 kontrol noktasına sahip çapı 150 cm. olan bir uydu antenine kurulmuştur. Kalibrasyon alanı üzerindeki noktaların ölçüm işleri jeodezik yöntemlerle Wild T3 teodeliti kullanılarak hassas bir şekilde 5 seri olarak yatay ve düşey doğrultuların ölçülmesiyle gerçekleştirilmiştir. Alan üzerindeki noktaların koordinatları iki farklı istasyon noktasından üçgen dengelemesiyle hesaplanarak belirtilmiştir. Alet boyu ve dış merkezlik hatası kalibrasyon alanının tesis edildiği odanın duvarı üzerine farklı doğrultularda işaretlenmiş yükseklikleri bilinen kontrol noktaları yardımıyla elemine edilmiştir.

SUMMARY

A knowledge of the geometry of the bundle of light rays which pass through a lens is essential for the accurate application of photogrammetric techniques in close range situations.

In close range photogrammetry, camera calibration which have several techniques needs to calibration field for close range camera calibration process about metric or non-metric digital and analog cameras. In the construction of the camera calibration field for close range photogrammetric camera calibration, the accuracy of the camera calibration which are involved inner orientation parameters (x_0, y_0, c) is related to the accuracy of the coordinates on the calibration field. The geometry of the calibration field is also related to calibration precision and method for analyzing distortions of lenses. In this study, calibration field have been constructed with satellite antenna (150 cm. diameter) which is included 112 control points. The measurement of these control points which are on the calibration field have been done with the geodesic method with T3 Wild theodolite from two station points in horizontal and vertical direction within five sets precisely. The coordinates of the points which are on the field have been calculated with resection from two stations with triangular adjustment for X, Y and Z directions. The instrument height and station centre errors have been eliminated with control points which has different directions in the room and also additional height measurements of the control points which have been signalled on the walls.

TEŞEKKÜR

Tez çalışması boyunca beni yönlendirip, her adımda yardım ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Bahadır ERGÜN başta olmak üzere GYTE Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği bölümündeki öğretim üyelerine, araştırma görevlisi arkadaşlarıma, Kalibrasyon ağıнын ölçmesi sırasında kullandığımız 2 adet Wild T3 marka teodeliti bize veren Afyon Kocatepe Üniversitesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Bölümü'ne ve ölçmeler sırasındaki yardımlarından dolayı Müh. Semih Nogay ER'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca yaşamım boyunca her zaman bana destek olan aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
 1.GİRİŞ	 1
1.1. Fotogrametrinin Tanımı	1
1.1.2. Fotogrametrinin Sağladığı Avantajlar	2
1.1.3. Fotogrametrinin Uygulama Alanları	2
1.1.4. Fotogrametrinin Tarihsel Gelişimi	3
1.1.5. Dijital Fotogrametri	5
1.1.5.1. Dijital Fotogrametrinin Temelleri	5
1.1.5.2. Dijital Resim ve Kullanım Amacı	5
1.1.5.3. Dijital Resim Kullanmanın Yararları	6
1.1.5.4. Yersel Dijital Fotogrametrik Sistemler	6
1.1.5.5. Dijital Veri ve Özellikleri	7
1.1.5.6. Dijital Fotogrametride Veri Toplama Yöntemleri	9
2. FOTOGRAMETRİNİN MATEMATİK VE OPTİK MODELİ	11
2.1. Fotogrametrinin Matematik Modeli	11
2.2. Optik Esasları	14
2.2.1. Optik İzduşüm	15
2.2.2. Mercek Kusurları	16
2.2.2.1. Küresel Aberasyon	17
2.2.2.2. Koma	17
2.2.2.3. Astiğmatizm	17
2.2.2.4. Görüntü Alanının Eğriliği	18
2.2.2.5. Renksel Aberasyon	18

2.2.2.6. Distorsiyon	18
3. FOTOGRAMETRİK KALİBRASYON YÖNTEMLERİ VE SINIFLANDIRILMALARI	20
3.1. Kalibrasyonun Tanımı ve Amacı	20
3.1.1 Resim Çekme Makinelerinin İç Yöneltilme Elemanları ve Hata Kaynakları	20
3.1.1.1. Radyal Distorsiyon	20
3.1.1.2. Teğetsel Distorsiyon	22
3.2. Resim Çekme Makinelerinin Kalibrasyon Yöntemleri	23
3.2.1. Klasik Yöntemler	23
3.2.1.1. Çekim Sırasında Kalibrasyon Yöntemi	23
3.2.1.2. Kendine Özgü Kalibrasyon Yöntemi	24
3.2.1.3. Geometrik Özellikleri Kullanarak Kalibrasyon Yöntemi	24
3.3. Sistem Tasarımı	25
3.3.1. Ağ Geometrisi	27
3.3.2. Sınırlamalar	28
3.3.3. Tasarım Aşamasındaki Sınıflandırma	30
3.3.4. Datum Belirleme (ZOD)	32
3.3.5. Konfigrasyon (FOD)	36
4. UYGULAMA	40
4.1. Kalibrasyon Alanı Tesisi	40
4.2. Kalibrasyon Alanı Ölçülmesi	41
4.3. Kalibrasyon Alanının Hesap İşleri	43
4.3.1. Seri Ortalamalarının Hesabı	43
4.3.2. Kestirme Hesabı	44
4.3.3. İki Boyutlu Dengeleme	45
4.3.3.1. Katsayılar Matrisi (A)'nın ve Hatalar Matrisi (L)'nin Oluşturulması	45
4.3.3.2. Karesel Ortalama Hataların Hesabı	45
4.3.4. Yükseklik Dengelemesi	46
4.3.4.1. Katsayılar Matrisi (A)'nın ve Hatalar Matrisi (L)'nin Oluşturulması	46

4.3.5. Kalibrasyon Alanı Noktaları için Yüksekliklerin Hesaplanması	47
4.3.5.1. Yükseklikler İçin Karesel Ortalama Hataların Hesabı	47
5. SONUÇ	49
KAYNAKLAR	52
ÖZGEÇMİŞ	53
EKLER	
EK 1: P1 ve P2 den Ölçülen 5 Tam Serinin Seriler Ortalamaları	
EK 2: Trigonometrik Olarak Hesaplanan Kenarlar ve Kestirilmiş Nokta Koordinatları	
EK 3 : Yatay Ölçü Dengelemesinde Kullanılan Matrisler	
EK 4 : Varyans Kovaryans Matrisi (Q_{xx}); n ; X ; Düzeltmeler Matrisi (V)	
EK 5 : P1 İçin 5 Tam Serinin Seriler Ortalaması	
EK 6 : P2 İçin 5 Tam Serinin Seriler Ortalaması	
EK 7 : Z Dengelemesinde Kullanılan Matrisler	
EK 8 : Wild T3 İle Ölçülecek Noktaların Karesel Ortalama Hatası	
Ek 9 : Koordinatlar ve Karesel Ortalama Hataları	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

RGB	: Kırmızı, Yeşil ve Mavi (Red, Green and Blue)
CCD	: Digital Kamera (Charge Couple Device)
CAD	: Bilgisayar Destekli Tasarım (Computer Aided Design)
STL	: Stereo-lithography
DSM	: Dijital Yüzey Modeli (Digital Surface Model)
OKT	: Optik Karakter Tanıma
x_0, y_0	: Resim Ana Nokta Koordinatları
c	: Odak Uzaklığı
u, v	: Resmin Gerçek Koordinatları
u', v'	: Resmin Distorsiyona Uğramış Koordinatları
x, y	: Resmin Gerçek Normalleştirilmiş Resim Koordinatları
r_{ij}	: Dönme Matrisi Elemanları
λ_u, λ_v	: Birim Dönüşümü Katsayıları
L_1, L_2, L_3	: Direk Lineer Transformasyon Parametreleri
L_{12}, L_{13}, L_{14}	: Optik Distorsiyonla İlgili Parametreler
L_{15}, L_{16}	: Merkezi Distorsiyonla İlgili Parametreler
ZOD	: Zero-Order Design (Datum Problemi)
FOD	: First-Order Design (Konfigürasyon Problemi)
SOD	: Second-Order Design (Ağırlık Problemi)
TOD	: Third-Order Design (Yoğunluk Problemi)
MV	: Machine Vision
KOH	: Karasel Ortalama Hata

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Sekil</u>	<u>Sayfa</u>
1.1. Fotogrametrinin Tarihi Gelişimi	4
1.2. Resim Koordinat Sistemi	7
1.3. Analog ve Dijital Resimde Düz Çizginin Gösterimi	8
2.1. Merkezi İzdüşümde “Pozitif” Görüntü (İzdüşüm Merkezi Dışta)	11
2.2. Merkezi İzdüşümde “Negatif” Görüntü (İzdüşüm Merkezi Arada)	11
2.3. Yersel Fotogrametrik İzdüşüm	12
2.4. İnce Kenarlı Mercekte Optik İzdüşüm	16
2.5. Astigmatizm	17
2.6. Pozitif Distorsiyon	19
2.7. Negatif Distorsiyon	19
3.1. Düz Çizgilerin Distorsiyon Etkisiyle Aldıkları Durumu Gösterir	21
3.2. Çeşitli Kamera Lenslerine Açısal Distorsiyon Etkisi	22
4.1. Kalibrasyon Alanı	40
4.2. Ölçüm Taslağı	41
5.1. Tesis Edilen Kalibrasyon Alanı	49

TABLOLAR DİZİNİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
3.1. Kontrol ve Konfigrasyon Parametreleri	36
4.1. P.1 den 2. ve 4. Seri Yatay Açı Okumaları	42
4.2. P.2 den 2. ve 4. Seri Yatay Açı Okumaları	42
4.3. P.1 den 2. ve 4. Seri 0' a İndirgenmiş Yatay Açılar	43
4.4. P.2 den 2. ve 4. Seri 0' a İndirgenmiş Yatay Açılar	44
4.5. P.1 ve P.2' den Hesaplanan 1, 2, 3, 203 Noktalarının Kestirme Koordinatları	44

1. GİRİŞ

Yersel fotogrametrik çalışmalarda fotogrametrik veri elde etmede resim çekme makinelerine, değerlendirme alet ve donanımlarına gereksinim vardır. Fotogrametrik çalışmalarda doğru ve güvenilir sonuçlar elde etmek için fotogrametrik sistemlerin kalibre edilmesi gerekmektedir. Fotogrametrik bir sistemin kalibrasyonu sistemi en iyi şekilde ifade eden parametrelerin bulunmasıdır. Bu parametreler; resim çekim merkezinin odak uzaklığı (c), resim koordinat sistemi eksenlerinin yönleri, dönüklükleri ve distorsiyon parametreleridir.

Bir resim çekme makinasının kalibrasyonu, fotogrametrik konum belirleme işleminin tersi olarak kabul edilir. Fotogrametrik konum belirlemesinde iç yöneltme elemanları bilinmekte olup cisim noktalarının koordinatları aranır. Kalibrasyonda ise cisim noktalarının koordinatları bilinmekte olup resim iç yöneltme elemanlarının koordinatları aranmaktadır. Resim iç yöneltme elemanları izdüşüm merkezinin resim orta nokta bulucuları ile belirlenmiş koordinat sistemindeki x_0 , y_0 ve c koordinatlarıdır.

Dijital resim çekme makineleri fazla hareketli olmalarından dolayı sık sık test alanında kalibre edilmeleri gerekmektedir. Yersel fotogrametride ve yakın resim fotogrametrisinde çalışma esnasında kalibrasyon önerilmektedir. Bu tür kalibrasyon yapılan projelerde daha güvenilir sonuçlar elde edilir.

1.1. Fotogrametrinin Tanımı

Pek çok disiplin ile yakın ilişki ve işbirliği içinde olan fotogrametrinin ana amacı uzaktaki cisimlerin geometrik parametrelerini fotoğraflar yardımıyla elde etmektir. Fotogrametrinin diğer yöntemlere göre temel farkı ise, ölçmelerin doğrudan doğruya cisim üzerinde yapılması yerine cismin fotogrametrik izdüşümü üzerinde yapılmasıdır. Bu dolaylı ölçme özelliği fotogrametriye değişik alanlarda uygulama olanağı vermektedir. Dolaylı ölçme yapma özelliği ve fotografik izdüşümün fiziksel özelliği fotogrametrik ölçmelerin başta gelen avantajlarıdır.

Fotogrametrinin temel uygulama alanı, plan ve harita yapma işlemi olmakla birlikte, zamanla modern tekniğe göre fonksiyonlarını arttırmış ve günümüzde hemen her bilim dalında kullanılmaya başlanmıştır.

Fotogrametriyi, resmi çekilecek objeye, kullanılan malzemeye, tarihsel gelişimine, değerlendirme yöntemine veya resim çekme noktasının konumuna göre sınıflandırmak mümkündür.

Fotogrametri, resim çekme noktasının konumuna göre;

- Hava Fotogrametrisi (Uzak Resim Fotogrametrisi)
- Yersel veya Yakın Resim Fotogrametrisi

olmak üzere ikiye ayrılır.

1.1.2. Fotogrametrinin Sağladığı Avantajlar

Fotogrametrik yöntemlerin sağladığı avantajlar şu şekilde sıralanabilir:

- Cisimlere dokunmadan cismin ölçmesinin yapılabilmesi,
- Ölçme işleminin yer ve zaman yönünden bağımsız olması dolayısıyla sakin ve rahat bir ortamda her an yapılabilir ve tekrarlanabilir olması,
- Resimlerin birer doküman olarak istenildiği zaman tekrar kullanılabilir olması,
- Karmaşık ve hareket halindeki cisimlerin biçim ve davranışlarının güçlkle karşılaşılmadan tespit edilebilmesi,
- Gözle görülmeyen ışıklardan belirli bir sınır içinde yararlanılabimesi.

1.1.3. Fotogrametrinin Uygulama Alanları

Kullanım kolaylığı ve ekonomik olması dolayısıyla fotogrametrinin kullanım alanları genişlemiş ve birçok disiplinlerle kullanılmaya başlanmıştır. Fotogrametrinin kullanıldığı bazı disiplinler ve bu disiplinlerdeki kullanım yerleri şöyle sıralanabilir.

-Haritacılık : Jeodezik yöntemlerle göre daha hızlı ve hassas haritalama amacıyla kullanılır. Özellikle büyük arazi parçalarında önemli derecede hız ve ekonomi sağlar.

-Mimarlık: Önemli yapıların mimari projelerinin ve rölevelerinin bilgisayar ortamına aktarılması, binaların restorasyon çalışmaları ve deformasyon değişikliklerinin elde edilmesi işlerinde geniş çapta kullanılmaktadır.

-Tıp: Ortopedi, dermatoloji, diş hekimliği gibi dallarda araştırma, teşhis ve tedavi amaçlı kullanılmaktadır.

-Arkeoloji: Tarihi değeri olan sit ve arkeolojik alanlardaki yapı bilgilerinin belgelenmesi, bilgisayar ortamına aktarılması ve saklanması, fotogrametrik yöntemlerle daha hassas ve ekonomik olarak gerçekleştirilebilmesidir.

-Endüstri: Endüstri ürününün tasarlanması ve yenilenmesinde kullanılmaktadır.

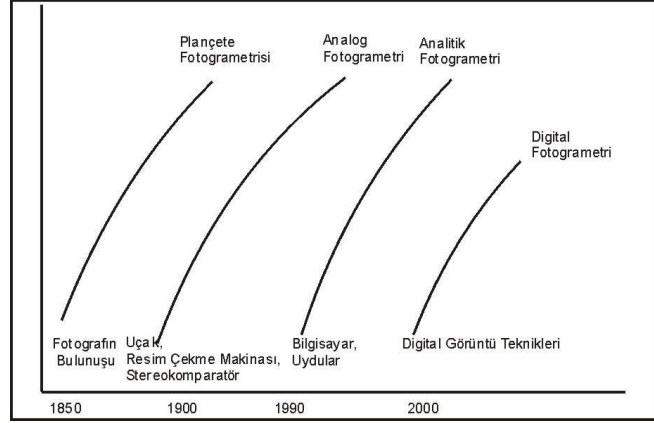
-Bilgi Sistemleri: Bilgi Sistemlerine altlık hazırlanması ve verilerin toplanmasında fotogrametri en önemli veri elde etme yöntemlerinden biridir.

1.1.4. Fotogrametrinin Tarihsel Gelişimi

Bir resim çiftinin değerlendirilmesindeki temel ilke her iki resmin dış yöneltme elemanlarının bilinip bilinmemesine, ölçülen resim koordinatlarından hareket ederek değerlendirmenin hesapla veya optik-mekanik aletlerle yapılıp yapılmadığına bağlıdır.

Fotogrametri tarihsel gelişimi açısından incelendiğinde Şekil 1.1’de görüldüğü gibi 4 ana evreden oluşmaktadır.

- a. Grafik Fotogrametri (plançetre fotogrametri),
- b. Analog Fotogrametri,
- c. Analitik Fotogrametri
- d. Dijital Fotogrametri,

Şekil 1.1. Fotogrametrinin Tarihi Gelişimi

a) Grafik Fotogrametri

Fotogrametrinin bu yöntemi mutlak düzeyde belli temel geometrik prensiplerle resim elde edilmesine dayanır. Yersel fotogrametride, kamera ve teodelitlerin birleştiği fototeodelitler kullanılarak kullanım alanı bulmuştur. Uygulama alanı kalmamıştır.

b) Analog Fotogrametri

Analog yöntemde değerlendirme aletlerinde, iç yöneltme yapılarak elde edilen resimlerin ışık ışını demetleri kesiştirilerek resmi çekilen bölgenin üç boyutlu modeli elde edilir. Ancak bu model keyfi ölçekte olup, uzaydaki konumu da belirsizdir. Bu durumu ortadan kaldırmak için ikisi tam geçiş noktası (X,Y,Z bilinen) ve biri de yükseklik geçiş noktası (Z bilinen) ve üçü aynı doğru üzerinde bulunmayan 3 kontrol noktasına ihtiyaç vardır. Bu üç geçiş noktası yardımıyla elde edilen 7 koordinat değerinden yararlanılarak model uzayda konumlandırılır ve istenilen ölçeğe getirilir.

c) Analitik Fotogrametri

Analog resimlerin elde edilmesi ile başlar, yöneltme elemanları yapılan ölçmelerle dengeleme ile hesaplanır. Kullanılan optik aletler bir işlemci ile desteklenerek ölçmelerin bilgisayar ortamında saklanması ve hesaplarının yapılmasını sağlamaktır. Dengeleme işlemi ilk başlarda bağımsız modeller şeklinde yapılırken daha sonra da ışın demetleriyle dengeleme metodu ile yapılır. Ayrıca

değerlendirme işlemi bilgisayarlarda yapıldığından sonuçlar koordinat bilgisi olarak saklanabilmekte ve elde edilen sonuçların bilgisayar destekli tasarım (CAD) sistemlerine aktarılması ve görsel efektlerle desteklenmesi mümkün olmaktadır.

d) Dijital Fotogrametri

Dijital Fotogrametride, tüm veri ve sonuçları dijital ortamda olduğu bilim dalıdır. Dijital fotogrametride tüm işlem adımları bilgisayar sisteminde yapılmaktadır. Analog yöntemle elde edilen resimler tarayıcılarla taranarak dijital ortama aktarılır. Ayrıca dijital kameralarla resim çekimi yapıldığında resim çekme işlemi de bilgisayar ortamında yapılmaktadır.

Dijital fotogrametrinin günümüzde yaygın olarak kullanılmaya başlamasından sonra dijital görüntülerin yorumlanması ve işlenmesi ile ilgili olarak dijital fotogrametrinin bir çok uygulama alanı ortaya çıkmıştır.

1.1.5. Dijital Fotogrametri

1.1.5.1. Dijital Fotogrametrinin Temelleri

Dijital fotogrametride kamera görüntü düzlemindeki ışık fotografik olarak değil elektronik araçlarla kaydedilmekte ve elde edilen görüntü bilgisayarlı tekniklerle işlenmektedir. Bu yönetime Computer Vision, Image Understanding Pattern Recognition, Softcopy Photogrammetry veya Dijital Fotogrametri gibi isimler verilmektedir.

Dijital fotogrametrik değerlendirmenin fiziksel anlamda ana unsurlarından olan dijital resim, donanım ve yazılım altlığı ile tamamlanmış olup veri toplanması ve işlenmesinde tam ve yaygın bir kullanım alanı oluşturmaktadır.

1.1.5.2. Dijital Resim ve Kullanım Amacı

Tarihsel süreç içerisinde elektronik bilimin hızla gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan teknik gelişmelerle fotogrametrik alanda metrik kameraların odak sensörleri dijitalleşmiş ve ilk olarak fotogrametrik kayıt ve ölçme alanlarında kullanılmıştır.

Bu ilerlemelerle dijital resim analog resmin yerini almış olup öncelikle yakın mesafe fotogrametrisi olarak bilinen yersel uygulamalarda ve uydu fotogrametrisinde

kullanılmıştır. Yersel çalışmalarda doğruluk aralığı (esneklik) dijital sistemin çözünürlüğüne bağlıdır. Yersel sistemlerin kuruluş amaçları doğrultusunda sistemin hızı ve kalitesi en temel etkindir. Uydulardan çekilen resimleri çekici kılan öge ise, resimlerin direkt olarak dijital formda kayıt edilip gerektiğinde nakledilebilmeleridir.

1.1.5.3. Dijital Resim Kullanmanın Yararları

Dijital Resim Kullanmanın Yararlarını Aşağıdaki Şekilde Sıralamak Mümkündür.

- a) Optik-mekanik gereksinimlere ihtiyaç duyulmaksızın dijital resimlerin bilgisayar ekranından ölçülebilir ve görülebilir olması,
- b) Ölçme sistemlerinin, kalibrasyon gerektirmeyen değişmez sistemler olması,
- c) Bu sistemlerde resim kalitesinin artırılabilir olması,
- d) Bu sistemlerin kullanıcılara otomasyon olanağı sağlaması,
- e) Uygulamaların gerçek zamanlı olarak veya çok yakın zamanda yapılabilir olması,

1.1.5.4. Yersel Dijital Fotogrametrik Sistemler

Bütün dijital sistemler fotogrametrik yersel amaçlı olmayabilirler. Bir sistemin yersel fotogrametriye hizmet edebilmesi için

- Kendi kendini kalibre eden kontrol sistemlerine,
- Yüksek çözünürlüklü, yüksek prezisyonlu kontrol sistemlerine,
- Güvenilir üç boyutlu obje yapısı sağlayabilen esnek bir arabirime sahip olma özelliklerini taşımaktadır.

Dijital resim elde edilmesinde resim boyutundan daha önemlisi resim elde etme sürecinin hızlı işler nitelikte olmasıdır. Bu özellik esas olarak yersel gerçek zamanlı uygulamalarda önemli yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra robot görüntü 3 boyutlu katı modellerin en önemli kısmını oluşturur ki bu da akıllı makine adı verilen yapay zekanın başladığı noktadır.

1.1.5.5. Dijital Veri ve Özellikleri

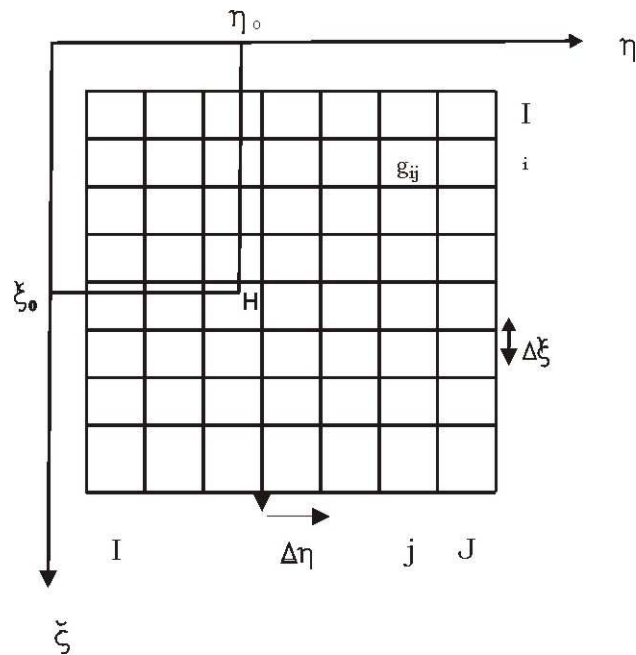
Bir dijital resim, elemanları g_{ij} olan 2 boyutlu G matrisinden oluşur. Bir dijital resimde gri değere sahip her bir eleman birer pixeldir. Her pixel bir x,y koordinatına sahip Δx ve Δy sonlu büyüklüklerinden oluşan alanlardır. Δx , Δy değerleri pixeller arası farktır.

Dijital resim matrisinin (G) her bir elemanları g_{ij} 'de i satır indeksi 1'den I 'ya kadar gider ($i=1(1)I$). Sütun ise aynı biçimde ($j=1(1)I$) indisi kullanılır. Her matris elemanı bir alanı gösterdiğinden bir resim noktası yerine bir resim elemanı söz konusudur. Resim elemanının büyüklüğü $\Delta\xi \times \Delta\eta$ kadardır.

g_{ij} resim elemanları bilgi taşıyıcılarıdır. Siyah beyaz resimler için değer elemanları 0 ile 255 arasındadır ve bu değer insan gözünün gri renk tonu ayırt etme olanağının üzerindedir. 256 farklı durum için bilgi 8-bit ile gösterilir. Renkli resim için ise aynı büyüklükte üç resim matrisi vardır.

Bir dijital resimdeki fotogrametrik problemlerin çözümünde piksel ile resim koordinat sistemi arasındaki Şekil 1.2' de gösterilen bağlantı bilinmelidir.

Gri değer seviyesi analog resim üzerinde devam ettiği şekilde aynen alınır.

Şekil 1.2. Resim Koordinat Sistemi

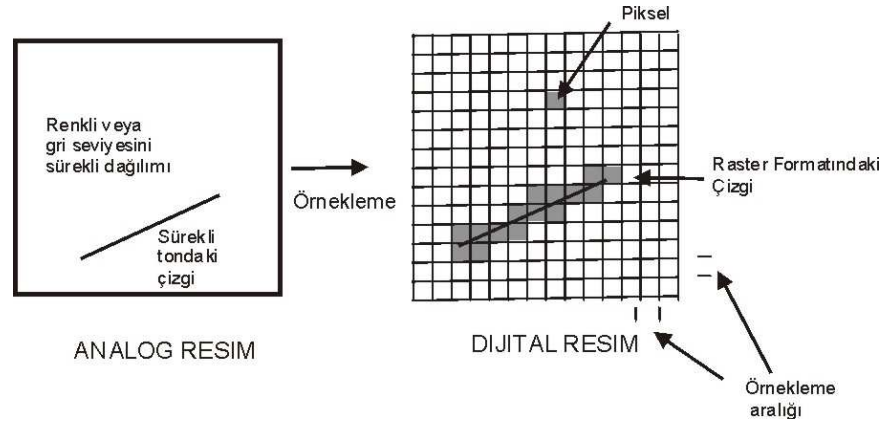
Aşağıda açıklanacak olan terimler ölçülen niceliği tanımlamak için kullanılır. Bunlar;

Genişlik: Resim parlaklığı ya da resim üzerindeki x,y koordinatının sahip piksellerin bir fonksiyonudur.

Gri değer: Kayıt edilen siyah ile beyaz arasındaki 256 gri renk tonu olarak ifade edilir. DN (Dijital Number) olarak da ifade edilir.

Yoğunluk: Analog filmlerde geliştirme esnasında karanlık derecesidir. Dijital olarak gri değerler ile ifade edilir.

Örnek:

Şekil 1.3 Analog ve Dijital Resimde Düz Çizginin Gösterimi

Şekil 1.3'te açık olarak görüldüğü gibi düz çizgi analog resimde sürekli, dijital resimde ise kesik kesik pixeller şeklinde gözükmetedir. Eğer dijital resimdeki pixel boyutu (örnekleme aralık) küçültülürse çizgi daha sürekli bir görünüm alacak fakat daha fazla pixelle gösterilecektir.

Bu örnekte görüldüğü gibi, örneklemede en önemli faktör pixel boyutu veya örnekleme aralığıdır. Optimum aralık uzaysal bölgeden frekans alanına Furier transformu kullanılarak türetilir.

1.1.5.6. Dijital Fotogrametride Veri Toplama Yöntemleri

Dijital görüntülerin elde edilmesi dijital fotogrametrik uygulamaların en önemli adımlarından biridir. Gerekli hassasiyet gösterilmediği takdirde prezisyon ve ekonomi yönünden olumsuzluklar doğar. Bu nedenle uygulamanın konusuna ve teknik özelliklerine göre optimum çözüm bulunmalı ve uygulanmalıdır.

Dijital görüntülerin elde edilmesi günümüz teknolojisinde 2 şekilde yapılmaktadır.

Bunlar;

- a) Doğrudan dijital görüntü alan kameraların (CCD Kameralar) kullanılması,
- b) Tarayıcılar (Scannerlar): Analog kameralarla çekilen resimlerin optik tarayıcılar kullanılarak dijital sistemlere aktarılmasıdır.

a) Dijital (CCD kameralar)

CCD (Charge Coupled Device) kameralar 1960'ların sonlarında Bell laboratuvarlarında geliştirilmiştir. İlk başlarda bilgisayar hafızasının yeni ve karmaşık yapıda kullanımı olarak gözükmüş olsa da, daha sonraları silikonun ince duyarlılığından dolayı CCD teknolojisinin dijital görüntüler üzerine geniş bir uygulama alanı bulduğu açıktır.

CCD kameralar fotogrametrik uygulamalarda yüzey üzerine düşen ışık miktarını kaydetmek için en yaygın olarak kullanılan aletlerdir. Bunlar, görüntülerin dijital olarak elde edilmesini sağlayan iki boyutlu çizgisel algılayıcılardan oluşmuşlardır. Işığın algılayıcı yüzeye vurmasıyla bu sensörler aynı anda düşen ışık miktarını, yüzeye düşen ışıkla oluşan elektronlar fotonlara dönüştürülerek kayıt edilir. Bu algılayıcı dizilerin büyüklüğü pixel büyüklüğüdür. En önemli karakteristik özelliği kameraların teknoloji ile sınırlı olmalarıdır.

b) Tarayıcılar

Dijital görüntü elde etmenin yöntemlerinden bir diğeri de analog resimlerin taranmasıdır. Bu şekilde elde edilen dijital görüntüler CCD kameralar kullanılarak

elde edilmiş dijital görüntülerden daha yüksek çözünürlüğe sahiptirler. Ancak görüntü elde etme işlemi dijital kameralara göre daha zahmetli olmakta ve daha uzun sürmektedir.

3 temel tarayıcı tipi vardır.

- Tüp scannerlar,
- Düzgün çizgisel scannerlar,
- CCD sensör ilave edilmiş analitik çiziciler.

Köbl 1994'te tarayıcıların performansını test etmiş ve tarayıcıların performansı ve gücünü belirleyen faktörleri şu şekilde ifade etmiştir.

Tarayıcının sahip olduğu;

- Geometri,
- Resim çözünürlüğü,
- Sinyal gücü,
- Hareket mesafesi,
- Renk tanınması,
- Veri tutma (depolama) miktarı,
- Kullanım kolaylığı,

olarak belirlenmiştir.

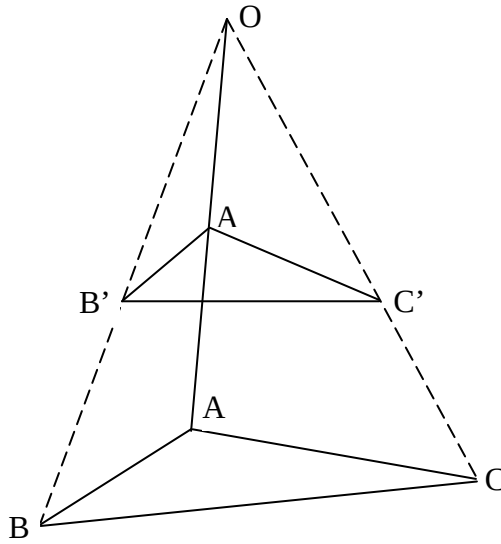
2. FOTOGRAMETRİNİN MATEMATİK VE OPTİK MODELİ

2. 1. Fotogrametrinin Matematiksel Modeli

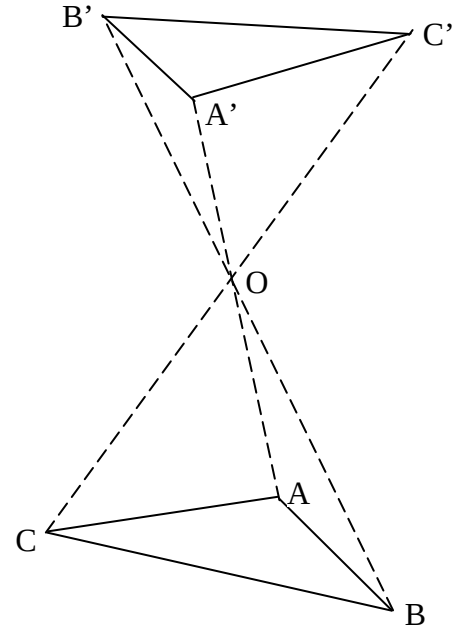
Matematik model, cisim uzay koordinat sisteminde noktaların fiziksel oluşum esaslarının matematiksel ifadeler olarak gösterimidir.

Fotogrametride izdüşüm için mevcut olan birçok modelden grafik bakımdan ancak biri ele alınabilir. Bu da merkezi izdüşüm modelidir. Geometrik olarak merkezi izdüşüm, uzaydaki noktaların bir düzleme bu düzlem dışındaki bir noktadan (izdüşüm merkezi) geçen doğrular vasıtasıyla izdüşümüdür. Problemin matematik analizi, çözüm için gerekli analitik ve geometrik yöntemleri sağlar.

Merkezi izdüşümde, izdüşüm merkezi izdüşüm düzleminin dışında olursa, merkezi izdüşümden pozitif görüntü (Şekil 2.1); arasında olursa negatif görüntü (Şekil 2.2) elde edilir.

Şekil 2.1 Merkezi İzdüşümde
“Pozitif” Görüntü (İzdüşüm Merkezi Dışta)

Şekil.2.2.Merkezi İzdüşümde “Negatif”
Görüntü (İzdüşüm Merkezi Arada)

Kolinerite koşuluna göre, cisim uzayındaki noktaları gösteren ışınlar resim çekme makinesi izdüşüm merkezinden gerçek resim düzlemine bir doğru boyunca izdüşürülür. Bu şekilde oluşan görüntüler, yeniden inşa probleminin çözümünü iki adımda gerçekleştirir.

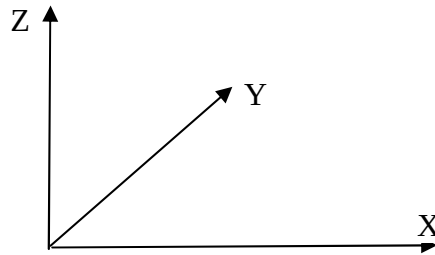
İlk adım, resim çekme makinesi iç yöneltme parametrelerinin (ana nokta uzunluğu ve ana nokta koordinatları) belirlenmesidir.

İkinci adım ise dış yöneltme adımıdır. Burada X_o, Y_o, Z_o koordinatlarına sahip istasyon noktasından ω, ϕ, χ dönüklük değerleri ile çekilen resimlerin cisim uzay koordinat sistemindeki koordinatlarının hesaplanması amaçlanmıştır.

Merkezi izdüşümün özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Uzayın her P noktasına yalnız bir P' izdüşüm noktası karşılık gelir.
2. Her P' izdüşüm noktasına uzayda sonsuz sayıda P noktası karşılık gelir.
3. Uzaydaki her doğruya izdüşüm düzleminde bir doğru karşılık gelir.
4. İzdüşüm düzlemindeki her doğruya uzayda bir düzlem karşılık gelir.
5. Paralel uzay doğruları izdüşürüldüğünde bunlar firar noktası olarak ifade edilen bir noktada kesişirler.
6. Uzaydaki doğru ve doğru demetlerindeki çifte oranlar izdüşümde kaybolmaz.

Cisim uzay koordinat sistemi, noktaların X, Y, Z cisim koordinatlarını, resim koordinat sistemi x, y, z resim koordinatlarını gösteren sağ el kartezyen koordinat sistemidir. (Şekil 2.3)

Şekil. 2.3. Yersel Fotogrametrik İzdüşüm

Resim ve cisim uzay koordinat sistemleri arası açısal ilişkiler, koordinat eksenleri arası doğrultu kosinüslerinin oluşturduğu (3x3) ortogonal dönüşüm matrisi ile belirlenir.

Resim koordinat sisteminde p' noktasının konumunu belirleyen resim vektörü;

$$p' = \begin{vmatrix} x_p - x_0 \\ y_p - y_0 \\ 0 - c \end{vmatrix} \quad \text{olur.} \quad (2.1)$$

Burada x_0, y_0 ana nokta koordinatları, c ise odak uzaklığıdır.

Resim çekme makinesi sonsuza odaklanmadıkça ana nokta uzaklığı, odak uzaklığına eşit değildir. Bu durumda ana nokta uzunluk değeri, odak uzaklığından Δf kadar sapma değerine sahiptir.

$$c = f + \Delta f \quad (2.2)$$

Cisim uzay koordinat sisteminde P noktasının konum vektörü,

$$P = \begin{vmatrix} X_p - X_0 \\ Y_p - Y_0 \\ Z_p - Z_0 \end{vmatrix} \quad \text{olur.} \quad (2.3)$$

Kolinerite eşitliğine göre, p' resim ve P cisim vektörleri arasındaki matematiksel bağıntı,

$$p' = k.D.P \quad (2.4)$$

$$\begin{vmatrix} x_p - x_0 \\ y_p - y_0 \\ 0 - c \end{vmatrix} = k.D. \begin{vmatrix} X_p - X_0 \\ Y_p - Y_0 \\ Z_p - Z_0 \end{vmatrix} \quad (2.5)$$

şeklinde ifade edilir. Burada k ölçek faktörü olup,

$$k = \frac{p'}{p} \quad (2.6)$$

olarak ifade edilir. D ise dönme matrisidir.

Resim koordinatlarının bilinen değerler olması durumunda cisim koordinatları,

$$P = \frac{1}{k} \cdot D^T \cdot p' \quad (2.7)$$

$$\begin{bmatrix} X_p - X_0 \\ Y_p - Y_0 \\ Z_p - Z_0 \end{bmatrix} = \frac{1}{k} \cdot D^T \cdot \begin{bmatrix} x_p - x_0 \\ y_p - y_0 \\ -c \end{bmatrix} \quad (2.8)$$

olarak elde edilir.

k ölçek faktörünün kolinerite eşitliklerinde her bir ıslın için ayrı ayrı belirlenmesi gerekmektedir. Bu durumda oluşan matematiksel ifadelerden k ölçek faktörü yok edilirse;

$$f_1 = x - x_0 + c \frac{a_{11}(X - X_0) + a_{12}(Y - Y_0) + a_{13}(Z - Z_0)}{a_{31}(X - X_0) + a_{32}(Y - Y_0) + a_{33}(Z - Z_0)} \quad (2.9)$$

$$f_2 = y - y_0 + c \frac{a_{21}(X - X_0) + a_{22}(Y - Y_0) + a_{23}(Z - Z_0)}{a_{31}(X - X_0) + a_{32}(Y - Y_0) + a_{33}(Z - Z_0)} \quad (2.10)$$

matematiksel ifadeleri elde edilir.

2.2. Optik Esaslar

Fotogrametrik bir ölçme resmi cisim uzayının merkezi izdüşümüdür. Bu şekilde bir tanım fotogrametrik yöntemlerin matematiksel olarak ele alınmasında yararlı olmaktadır. Bir ölçme resimin maddesel olarak meydana gelebilmesi için önce bir optik izdüşüm ve bu izdüşümün fotografik olarak kayıt edilmesi

gerekmektedir. Bu nedenle fotogrametrinin optik temellerinin neler olduğu ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

2.2.1. Optik İzdüşüm

Herhangi bir P ışık noktasından çıkan ışık ışınları yolları üzerindeki bir optik düzen sonucunda bir P' noktasında kesişecekleri biçimde yörüngelerinden saptırılacak olursa, bu durumda P cisim noktasının P' izdüşüm noktasına optik olarak izdüşürüldüğünden söz edilebilir. Bir izdüşüm için gerekli olan optik düzene optik sistem denilir. Mercek adı verilen optik eleman ile elde edilen optik izdüşümün temel denklemi-merceğin kalınlığının ihmal edilebilir mertebede olması koşulu altında – optik sistemin ekseni veya buna çok yakın bölgedeki cisim noktaları için

$$\frac{1}{f} = \frac{1}{s} + \frac{1}{s'} \quad \text{biçimindedir. (2.11)}$$

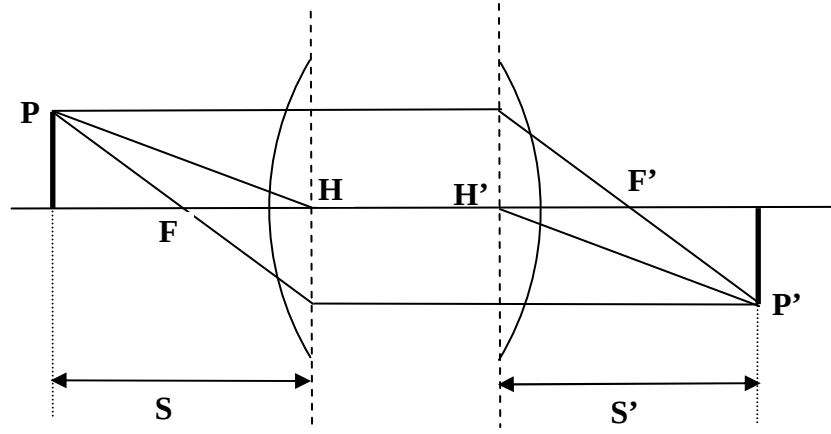
Gauss mercek denklemi olarak adlandırılan bu denklemde f merceğin odak uzaklığını göstermektedir. Merceğin yapıldığı malzemenin kırılma indisi n' ve merceği çevreleyen iki yüzeyin yarıçapları r₁ ve r₂ ile gösterilecek olursa f odak uzaklığı

$$\frac{1}{f} = (n' - 1) \left(\frac{1}{r_1} - \frac{1}{r_2} \right) \quad \text{biçimindedir. (2.12)}$$

Optik izdüşümde (2.11) Gauss mercek denkleminin yanı sıra

$$x \cdot x' = -f^2 \quad (2.13)$$

olarak tanımlanan Newton mercek denklemi de kullanılmaktadır. Bu eşitlikler ince kenarlı mercekler için yazılmış olup merceğin kalın kenarlı olması durumunda bu kalın kenarlı merceği iki ince kenarlı mercek ve bir cam plakadan oluşmuş olarak ele alabiliriz. Her iki ince kenarlı merceğin tek bir eğriliği olup diğer eğrilik değeri sonsuz değer olarak alınır. Bu tür bir mercekteki ışın gidişi aşağıdaki Şekil 2. 4 de görülmektedir.

Şekil 2. 4 İnce Kenarlı Mercekte Optik İzdüşüm

Ancak tüm cisim uzayının optik izdüşümü için tüm resim uzayı kullanılmaktadır. Fotogrametrik resim çekimlerinde bu gerçek önemli bir rol oynamaz, çünkü s cisim uzaklığı f odak uzaklığının birkaç bin defa fazlasıdır. (2.11) mercek denklemi s' ne göre çözülecek olur ise

$$s' = \frac{f \cdot s}{s - f} \quad (2.14)$$

Elde edilir ki, paydada bulunan f , s ye nazaran ihmal edilebilir ve artan s ile s' nün f odak uzaklığına yaklaştığı görülür. O halde uzakta bulunan cisimler odak düzleminin hemen yakınında izdüşüm vereceklerdir.

2.2.2. Mercek Kusurları

2.11 denklemi, mercek denkleminin kullanılma bölgesi optik eksenin yakın civarındaki noktaların izdüşümü içindir. Merceğin kenar bölgelerine ışınlar veya büyük eğim açısı ile merceğe rastlayan ışınların verdikleri izdüşümler eksene yakın bölgeler için çıkartılan izdüşüm kurallarından sapma gösterirler. Bu sapmalara mercek kusurları denilir. Nedenlerine göre mercek kusurları üç gruba ayrılır.

- 1) Eksene yakın bölgede olan ancak farklı yükseklikten merceğe gelen ışınların izdüşümündeki kusurlar

Küresel aberasyon

- 2) Eksenin uzağında bulunan bölgelerin izdüşümünde ortaya çıkan kusurlar

Koma

Distorsiyon

Astiğmatizm

Görüntü alanın eğriliği

3) Farklı dalga boyundaki ışık için

Kromatik veya renksel aberasyon

2.2.2.1. Küresel Aberasyon

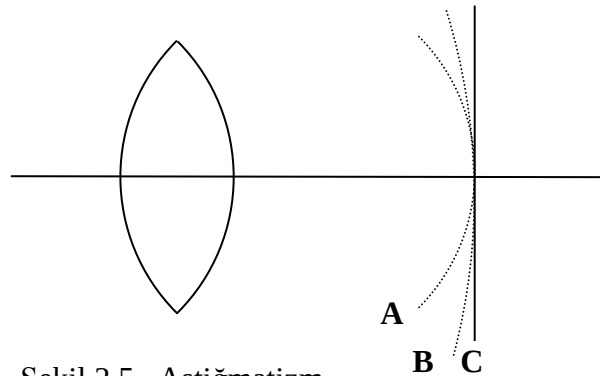
Optik eksene paralel olarak gelen ışınlar sistemden geçtikten sonra bazılarının odağın gerisinde kesiştikleri görülür. Bu sapmanın nedeni merceğe farklı yükseklikten gelen ışınların farklı küresel eğrilikli yüzeylere ve dolayısıyla farklı kırılma indisli ortamlara rastlamasıdır. Bu hataya küresel aberasyon denilir. Optik eksene en yakın gelen ışınlar en uzakta kesişir. Optik eksene göre yüksekten gelen ışınlar önce büyük sapma değerleri vermekte, daha sonra kenara doğru bu sapma değeri azalmaktadır.

2.2.2.2. Koma

Objektiflere gelen geniş açılı ışınlar resimdeki keskinliği kaldırır. Bu nedenle nokta olarak görünmesi gereken ışınlar virgül veya kuyruk şeklinde görünürler. Bu hataya koma adı verilir. Bu hata objektiflerin hesaplanmasında göz önüne alınır ve sistem birçok mercekten oluşturularak olanakların el verdiği derecede ortadan kaldırılır.

2.2.2.3. Astiğmatizm

Objektife gelen ışınlardan dar açı teşkil edenleri resim düzlemi üzerinde görüntü oluşturacakları yerde iki ayrı yüzeyde ayrı ayrı görüntü verirler. Şekil 2.5 te A ve B yüzeyi bu duruma örnektir.

Şekil 2.5. Astiğmatizm

C görüntü düzlemi keskin izdüşüm düzlemi olmasına rağmen görüntü kamburlaşmış A ve B düzlemlerinde oluşmaktadır. Bu sapınca astigmatizm denir. Objektif sistemlerinde merceklerin uygun birleştirilmesiyle görüntünün tek bir yüzeyde oluşması sağlanır. Ayrıca bu yüzeyin kamburluğunun ortadan kalkmasının sağlanmasına çalışılır.

2.2.2.4. Görüntü Alanının Eğriliği

Astigmatizm hatası tek bir yüzeye çevrilse bile bu yüzeyin kamburluğunun giderilmesi mümkün olmamaktadır. Bu da görüntü izdüşümünün eğri bir yüzeyde oluşmasına neden olmaktadır. Bu hata tam olarak ancak güçlü objektif sistemlerinde ortadan kaldırılabilir.

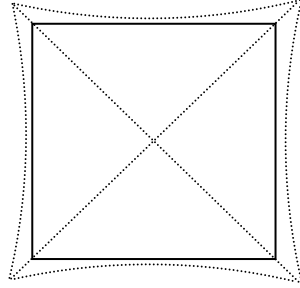
2.2.2.5. Renksel Aberasyon

Muhtelif renkte olan, diğer bir deyişle farklı dalga boylarındaki ışıktan oluşan güneş ışını merceğe rastladığı zaman bu farklı ışınlar farklı şekilde kırılmaya uğrayacaklardır. Bu durumda optik izdüşüm sonunda görüntülerin konumu arka odak düzleminde bulunmayacak ve farklı izdüşüm düzlemleri ortaya çıkacaktır. İzdüşüm sonucunda oluşan görüntülerin tek bir resim düzlemi üzerinde bulunmayışı resim üzerinde bir bulanıklık oluşturur. Bu hatayı ortadan kaldırmak için resim çekimi sırasında objektifin önüne filtreler konulur. Filtrelerin görevi belirli dalga boyundaki ışınları yutup bunların objektife girmelerini önlemektir. Örneğin sarı renkteki filtreler koyu yeşilden ultraviyoleye kadar olan bölgedeki tüm ışınları kendileri absorbe edip objektife göndermezler.

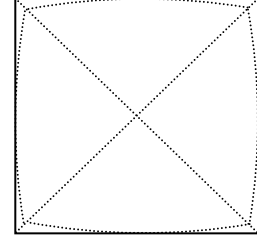
2.2.2.6. Distorsiyon

Pratik yönden ölçme işlerinde en önemli hata kaynağıdır. Diğer hata kaynakları optik sistem ile iz düşürülen görüntünün kalitesine etki etmektedir. Distorsiyon ise görüntünün yer değiştirmesine neden olur ki, bu yer değiştirmenin belirli bir değeri aşması sonucunda presizyonlu ölçme yapma olanağı ortadan kalkar. Distorsiyon nedeniyle resim düzleminde ölçek değişimi ortaya çıkar. Ölçek izdüşüm düzleminin kenarlarına doğru artar. Bu durumda Şekil 2.6'da gösterildiği gibi pozitif bir distorsiyondan söz edilir ve bir kare biçimindeki cismin izdüşümü yastık biçiminde olur. Eğer izdüşüm ölçeği kenara doğru azalacak olursa, distorsiyon negatif olur,

aynı kare biçimindeki cismin izdüşümü fıçı şekline dönüşür. Şekil 2.7’de bu durum gösterilmektedir.

Şekil 2. 6 Pozitif Distorsiyon

Şekil 2.7 Negatif Distorsiyon

Distorsiyonun esas nedeni optik eksene yatık olarak gelen ışınların-diyafram yardımıyla kırılırlar bile farklı kırılma indisli yüzeylere gelip, farklı biçimde kırılmaya uğramalarıdır.

3. FOTOGRAMETRİK KALİBRASYON YÖNTEMLERİ VE SINIFLANDIRILMALARI

3.1. Kalibrasyonun Tanımı ve Amacı

Kamera kalibrasyonu, kamera sistemini en iyi şekilde ifade eden parametrelerin bulunması olarak ifade edilir. Bilindiği üzere bu parametreler resim çekme merkezin uzaklığı (odak uzaklığı, c), resim koordinat sistemi eksenlerinin yönleri ve dönüklükleri ile distorsiyon parametreleridir. Kamera kalibrasyonu fotogrametrik nokta belirleme işleminin tersi olarak da ifade edilebilir. Fotogrametrik nokta belirlemesinde iç yöneltme elemanları bilinir ve cisim noktalarının koordinatları istenir kalibrasyonda ise cisim noktalarının koordinatları bilinir ve iç yöneltme elemanları aranır.

3.1.1. Resim Çekme Makinelerinin İç Yöneltme Elemanları ve Hata Kaynakları

Fotogrametride resim çekimi sırasında resim çekim makinesinin mercekleri fiziksel bir takım özelliklere sahiptir. Optik izdüşüm merceklerin fiziksel yapısı ile ilgili olarak resim düzleminin (merkezi izdüşüm düzlemi) değişik yerlerinde değişik etkilere sebep olur. Merceklerin izdüşümdeki bu fiziksel etkilerine genel olarak distorsiyon adı verilir. Kamera kalibrasyonu ile distorsiyonun resim koordinat sistemi olan resim düzlemine etkisi belirlenerek kolinerite (doğrusallık) koşulunda doğru lineer transformasyon parametrelerinin kullanılması sağlanır. Bu distorsiyon iki çeşit olabilir. Bunlar:

1. Radyal Distorsiyon
2. Teğetsel Distorsiyon

3.1.1.1. Radyal Distorsiyon

Merceklerdeki açısal büyütme ile orantılı olarak merceğe aynı uzaklıktan ancak farklı açılara sahip hedeflerden gelen ışık ışınlarının izdüşüm düzleminin

önünde ya da arkasında odaklanması sonucu oluşan görüntü ötelemesi şeklindeki distorsiyondur. İzdüşen ışık ışının izdüşüm merkezinin (resim düzleminin) önünde ya da arkasında odaklanmasına göre distorsiyon pozitif veya negatif olarak adlandırılır. Radyal mercek distorsiyonu matematiksel olarak bir polinom fonksiyonu ile şu şekilde ifade edilir.

$$\delta r = K_1 r^3 + K_2 r^5 + K_3 r^7 \quad (3.1)$$

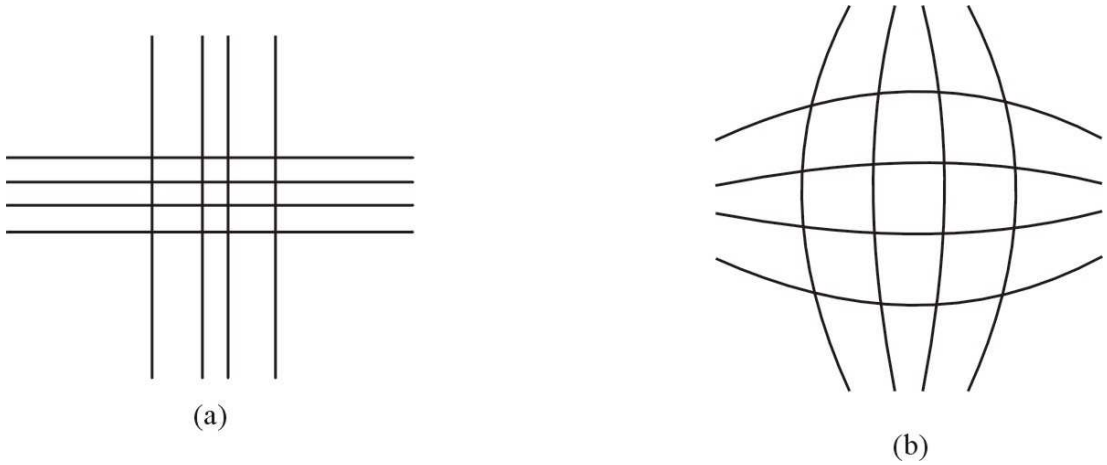
Bu açısal değişimin etkisinin resim koordinat sistemi içerisinde x ve y yönlerindeki bileşenleri ise;

$$\delta r_x = \delta r (x - x_0) / r \quad \delta r_y = \delta r (y - y_0) / r \quad (3.2)$$

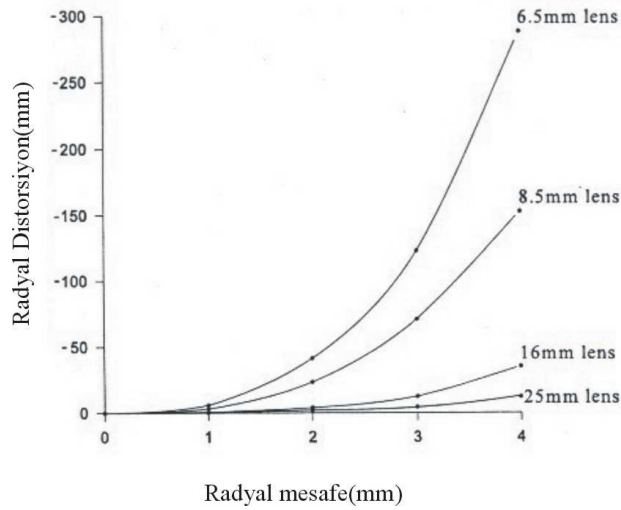
Genelde distorsiyon fonksiyonu radyal elemanların özellikle de radyal fonksiyonun ilk teriminin etkisi altındadır. Bir resmin gerçek koordinatları (u,v), distorsiyona uğramış koordinatları (u',v') ve gerçek normalleştirilmiş resim koordinatları (x,y) olmak üzere bu koordinatlar arasında şu bağıntılar yazılabilir.

$$u' = u + k(u - u_0)(x^2 + y^2) \quad v' = v + k(v - v_0)(x^2 + y^2) \quad (3.3)$$

Distorsiyon merkezi ana noktayla aynıdır. Yukarıdaki değerler kalibrasyonla bulunarak distorsiyon düzeltilebilir. Şekil 3.1'de gösterildiği gibi gerçekte düz çizgiler distorsiyon sonucunda resim üzerine parabolik olarak izdüşer.

Şekil 3.1. Düz Çizgilerin Distorsiyon Etkisiyle Aldıkları Durumu Gösterir

Şekil 3.2. Çeşitli Kamera Lenslerine Açısal Distorsiyon Etkisi

Geniş formatlı uzak mesafe kameraları (odak uzaklığı 150 mm olan kameralar) için mercek gücüne bağlı distorsiyon değeri Şekil 3.2’de gösterildiği gibi 10-20 mikron arasında değişir.

3.1.1.2. Teğetsel Distorsiyon

Radyal distorsiyonun azaltılması, uygun büyütme ve filtreleme amacıyla resim çekme makineleri, genelde değişik mercek yapılarının bir arada kullanılması ile oluşturulur ve özellikle bu yapı seçilir. Bu çeşit resim çekme makinelerinde kullanılan çoklu mercek yapısını oluşturan merceklerin optik eksenlerinin tam olarak aynı doğru üzerinde oluşmaması sebebi ile mercek merkezleri aynı doğru üzerinde bulunmazlar.

Bu sebepten oluşan görüntü kayması yine resim düzleminin koordinat eksenlerine göre bileşikleri ile ifade edilecek olursa ;

$$\delta x = P_1(r^2 + 2(x-x_0)^2) + 2P_2(x-x_0)(y-y_0) \quad (3.4)$$

$$\delta y = P_2(r^2 + 2(y-y_0)^2) + 2P_1(x-x_0)(y-y_0) \quad (3.5)$$

elde edilir.

3.2. Resim Çekme Makinelerinin Kalibrasyon Yöntemleri

3.2.1. Klasik Yöntemler

3.2.1.1. Çekim Sırasında Kalibrasyon Yöntemi

Adından da anlaşılacağı gibi fotogrametrik resim çekimi ve yöneltme için gerekli olan kontrol noktalarının, değerlendirme aşamasında resim çekim merkezi (izdüşüm merkezi) koordinatlarının (dış yöneltme parametreleri) hesaplanabilmesi için gerektiğinden fazla kontrol noktası kullanılması ve resim çekimi sırasında hedeflerin oluşturduğu çerçevenin konumunun hassas bir şekilde klasik jeodezik ölçmeler ile tespit edilmesidir. Bu tip bir kalibrasyon çalışmasında önemli olan hedeflerin oluşturduğu şeklin hacimsel yapısı yani resim çekim noktası ile resim çekilen obje arasındaki yatay uzunluk ve kontrol noktalarının birbirleri ile aralarındaki derinlik oranının hassas bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir ki bu ancak kullanılan kontrol noktalarının üç boyutlu koordinatlarının doğruluğuna bağlı olacaktır.

Yöntemin matematik modeli ise yöneltme için kullanılan demet dengelemesi işleminde resim çekim merkezi üç boyutlu koordinatlarının yardımı ile iç yöneltme parametrelerinin dengelemeye bilinmeyen olarak katılması sonucu artacak olan bilinmeyen sayısının doğruluğu yüksek bir şekilde bilinen kontrol noktalarındaki fazla resim koordinatı ölçmesi sonucu ötebilmek ve resim çekim merkezi koordinatların yüksek bir doğrulukla hesaplama algoritmasıdır.

Çekim sırasında kalibrasyonun en önemli avantajı çekim işleminin kalibrasyonun yenilenerek daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesidir. İkinci olarak ise çeşitli kameraların ve hatta normal profesyonel kameraların bile bu şekilde fotogrametrik amaçlar ile kullanılabilmesi bir avantaj olacak gösterilebilir.

Bu yöntemin en önemli dezavantajı ise fotoğraf çekimi ve arazi çalışması için gerekli olan zaman ve kullanılacak jeodezik malzemenin fazla ve yeterli doğruluğu verebilmesi gerekliliğidir.

3.2.1.2. Kendine Özgü Kalibrasyon Yöntemi

Kendine özgü kalibrasyon yöntemi aslında çekim sırasında kalibrasyonun doğal bir uzantısıdır. Kullanılan matematik model tamamen aynı olmasına karşın uygulanan yöntem farklıdır. Bu yöntemde fotoğraf çekiminden önce resim çekme makinesi laboratuvar ortamında üç boyutlu, koordinatları yüksek doğrulukla bilinen bir test alanında ve yine koordinatları test alanı ile aynı sistemde ve aynı doğrulukta bilinen noktalardan yapılan resim çekimleri ile kalibre edilir. Yapılan kalibrasyon sonucunda hesaplanan iç yöneltme değerleri mercek sisteminin distorsiyon değerlerini de içermektedir. Burada önemli olan daha önceden mercek sistemleri oluşturulurken optik esaslar ile belirlenirler. Elde olan bu değerler de demet dengelemesine yaklaşık değer olarak alınır. Ayrıca bu yöntemde hiç cisim uzayına ait etkili bir kontrol tekniğinin kullanılmasına gerek duyulmaması ve resim çekim noktalarında tam olarak hedeflerden gelen ışınların kesişmesinin sağlanmasındaki doğruluğun belirlenebilmesidir. Bu ise tamamen laboratuvar ortamında sağlanabilen, resim çekim merkezleri ve test alanının birbirleri arasındaki geometrik yapının doğru olarak kurulabilmesi ile mümkündür.

Bu yöntemin avantajları ise, gerçekten doğruluğu yüksek bir kalibrasyon sonucu sağlanmasıdır. Buna karşılık zaman ve laboratuvar ortamı gerektirmesinden kaynaklanan dezavantajlara sahiptir.

3.2.1.3. Geometrik Özellikleri Kullanarak Kalibrasyon Yöntemi

Bu yöntemi kendine özgü kalibrasyondan farklı yapan özellik laboratuvar ortamında hazırlanan ve bir doğru oluşturan kontrol noktalarının oluşturduğu düzleme tam olarak dik bir düzlem üzerinde bulunan bir resim çekme merkezi kullanılması, bu şekilde mercek sistemindeki radyal ve teğetsel distorsiyonların yüksek doğrulukla belirlenebilmesidir. Bununla birlikte kamera sabiti ve ana noktanın koordinatları bu yöntem ile belirlenemez ki bu yöntemin diğer kalibrasyon yöntemlerine olan gereksiniminin açık bir kanıtıdır. Kalibrasyon yöntemleri içinde ise video kameraların kalibrasyonunda kullanılabilmesi ve hızı en büyük avantajıdır.

Tüm bu anlatılan kalibrasyon yöntemleri aslında bütün fotogrametristlerin bildiği gibi, resim çekim merkezinin üç boyutlu koordinatları (X_0, Y_0, Z_0) ile iç

yöneltme elemanları (x_0, y_0, z_0) arasında güçlü bir geometrik korelasyon vardır. Bu sebeple uygulanan kalibrasyon yöntemi ile öncelikle radyal ve teğetsel distorsiyon belirlendikten sonra kestirme yardımıyla resmin izdüşüm merkezi koordinatları belirlenmeli ve demet dengelemesinin son adımında da bu parametrelere ve iç yöneltmenin yaklaşık değerlerine bağlı olarak ana nokta koordinatları ve kamera sabiti (odak uzaklığı) karesel ortalama hataları ile beraber hesaplanmalıdır.

3.3. Sistem Tasarımı

Yersel fotogrametri haritacılık ve ölçme için bir araç olarak çok uzun bir geçmişe sahip olduğu halde topografik olmayan fotogrametri için filme bağlı sistemlerin 1980'lerin ortalarındaki olgunluk durumuna ulaşamayacağı ifade edilmekteydi. Geniş formatlı kameraları ve otomatik görüntü ölçmeyi kullanan turnkey sistemlerin uzman olmayan fotogrametristler tarafından kullanılan ürün için geliştirildiği bu zaman aralığındadır. Yakın çekim stereo fotogrametride görüntü eşleştirme sayesinde bir stereomodel içindeki eş yükselti eğrilerinin otomatik elde edilmesine odaklanmış gelişmeler, fotogrametrik görüntü konfigürasyonun dizaynına kadar sınırlandırılmış sonucun ve ya network geometrisiyle alakalıydı. Fotogrametrik veri toplamada, yüksek nispette ve geniş pratik görüntü ölçeklemeye esas stereo fotoğraf çiftleri gerekir.

Endüstriyel ve mühendislik ölçmelerinin topografik olmayan fotogrametrik sahalarında, görüntü ölçme doğruluğunu ve otomasyonunu basit bir şekilde artırmanın ötesindeki yenilikleri de gerektirir. Konvergent ve çok istasyonlu görüntü konfigürasyonlarını kullanan fotogrametrik sistemler üç boyutlu koordinat ölçme doğruluğunu nesnenin ana boyutunun 1:100 000 rutin olarak geçen bir doğrulukta sağlamak için kullanılmaktadır. Bu kadar yüksek ölçme doğruluğunu sağlamak için fotogrametrik ağın dizaynına dikkatli bakım önem arz etmektedir. Görüntüleme ölçeğinin seçimi, kamera istasyonlarının sayısı ve onların izafi geometrilerinin seçimi konusundaki şüphelere ve ayrıca diğer ölçme dizaynlarının karakteristiklerine de hitap etmelidir.

Yakın resim fotogrametrisinin ürünleri içersindeki dijital fotogrametriye bağlı analitik filmdeki değişim özellikle imalattaki boyutsal kontrol işlemleri için çok

sensörlü ve tek sensörlü vision sistemlerin gelişmesinde hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Tipik olarak çok sensörlü MV sistemler 1:10 000 ile 1:50 000 arasında doğruluk verir. Oysa ki bazı video kameraların kullandığı tek sensörlü sistemler genellikle 1:50 000 ile 1:100 000 arasında doğruluklar sağlar. Hem ekonomi hem de doğruluk açısından ölçme performansının optimizasyonundaki ağ dizaynının rolünün önemli olması açısından benzer sensörlerin üç boyutlu ölçme doğruluğunun büyüklüğün bir emri gereğince değiştiği gerçeğinin yakın resim fotogrametrisinin tecrübeli pratisyenleri için sürpriz olmaz. Fotogrametrist olmayanlar için bu konu şaşırtıcı olabilir. Ağın dizaynının optimizasyonu özellikle sistemin otomatik kalibrasyon gerektirdiği aşamalarında diğerlerine nispetle işlem gerektirir.

Herhangi bir optik triyagülasyon sisteminin doğruluğu, ilk olarak açısal ölçme çözümünün bir fonksiyonu ikinci olarak her bir hedef noktada kesişen ışınların geometrisinin bir fonksiyonudur. Fotogrametrik kameranın açısal ölçme kabiliyeti göz önünde tutularak ağ dizaynının tartışmasını başlatmak yararlıdır. Bir film kamerası için çözüm aslında xy sayısallaştırıcının doğruluğuyla saptanabilir. Oysa görüntü koordinatlarını saptamak için kullanılan dijital görüntü işleme algoritmalarının doğruluğu bir CCD kameranın ölçme çözümünü zorla kabul edecektir.

Bir konvergentte triyagülasyonun doğruluğunun ilk göstergesi çok istasyonlu fotogrametrik ağ aşağıda gösterilen formülle verilebilir.

$$\bar{\sigma}_c = \frac{q}{\sqrt{k}} S \sigma = \frac{q}{\sqrt{k}} d \sigma_2 \quad (3.6)$$

$\bar{\sigma}_c$ = XYZ nesne nokta koordinatı standart hatalarının r.m.s değeridir.

S=ölçek sayısı

d =ortalama nesne uzaklığı

σ =görüntü koordinatı standart hatası

σ_2 =buna karşılık gelen açısal ölçme standart hatası

q = temel kamera istasyonu konfigürasyonunun kuvvetini ifade eden bir dizayn faktörü

k = ortalama pozlandırma sayısı

nesne alanını görüntü formatının tüm boyutunu kapladığı varsayımı altında, eşitlik aşağıdaki gibi yeni bir şekle sokulabilir.

$$\frac{\bar{\sigma}_c}{R} = \frac{q}{\sqrt{k}} \frac{\sigma}{r} \quad (3.7)$$

bu eşitlikteki r görüntü formatı boyutudur. R ise nesne uzayında r ye karşılık gelen mesafedir. ($R=S.r$) (3.7) denklemi fotogrametrik triyangülasyonun doğruluğu için yararlı bir göstergedir. $k=1$ ve $q=0.7$ için oransal triyangülasyon doğrulukları tablo 3.1 de farklı tip kameralar için gösterilmektedir. Tablodan oransal doğrulukların 1k x 1k CCD kamerasının yarım piksel elle yapılan sayısallaştırma doğruluğundan 1µm doğrulukta büyük formatlı film betimlemenin otomatik ölçmesine (film akışı) kadar olan iki çeşit büyüklükle değişir. $\bar{\sigma}_c/R$ için tablo 3.1 de listelenen değerler özel bir kamera/görüntü ölçme sisteminin doğruluk kabiliyetlerinin bir ölçütünü sağladıkları için yararlıdırlar. Triyangülasyon doğruluk göstergeleri eşit görüntüleme ölçeği varsayımında odak uzaklığından bağımsızdırlar.

Yakın resim fotogrametrisinin uygulamalarının farklı alanları farklı düzeyde doğruluklar gerektirir. Örneğin, endüstriyel aletlerin ve eşyalarının genellikle 1:100 000 doğruluk veya daha iyisini; endüstriyel yüzey şeklini saptama ve yüksek mühendislik ölçmelerinde 1:50 000 ve imalattaki kalite kontrolünün ve işleminin desteklenmesindeki gerçek zamanlı ölçmede 1:10 000 ile 1:20 000 doğruluklar gerektirir. Tablo 3.1 de listelenen veriler örneğin 100 000 ve daha iyi doğruluk isteyen endüstriyel çalışmaların hem büyük formatlı hem de yüksek çözünürlüklü metrik film kameraları istemesini gösterir.

3.3.1. Ağ geometrisi

(3.6) ve (3.7) deki eşitliklerle Tablo 3.1 için saptanmış doğruluk kriterleri ağ geometrisinin dayanıklı olması varsayımına dayanak teşkil etmiştir. Bir kamera istasyonu konfigürasyonunun sağlamlığı ve q değeri hakkında bazı ön bilgiler

verilmelidir. Her bir istasyonda bir tek resimden oluşan bir sensör konfigürasyonu için ortalama standart değer $\bar{\sigma}_c$ Işın kesişim geometrisi gelişirken triyagülasyonun varyansı sınırlı bir minimum değere düşer, fakat q değerini optimal ışın kesişim geometrili ağda bile 0-4 ün aşağısında bir değer varsaymak mümkün değildir. Fraser (1992) de işaret ettiği gibi optimal geometrik sağlamlılığı gösteren temel bir algılayıcı konfigürasyonu fikrini benimsemek yararlıdır. Temel konfigürasyonu yerindeyse triyagülasyonun standart hatası pozlandırma istasyonlarının sayısının kareköküne oranla düzenlenecektir. Bu gerçeği 3.6 eşitliğindeki k' nın varlığını açıklar. Buradaki k nın ölçme doğruluğunu ikiye katladığını görülebilir.

Temel bir konfigürasyon kavramı Mason (1994,1995a) tarafından genişletilmiştir. Bu belirli bir nesne şekli için optimal bir algılayıcı konfigürasyonu ilk yaklaşım olarak düşünülebilir. 3.6 eşitliğinin uygulaması ve jenerik ağların uygun bir toplamasıyla ağ dizayn problemini çözmeye doğru epeyce bir yol alınabilir. Uygun jenerik konvergent ağlar için örnek q değerleri 0.4 ile 0.8 arasında sıralandığı görülebilir. Dizayn amaçları için genellikle ılımlı tahminler 0.7 ve 0.6 ile gösterilen değerlerdir.

3.3.2. Sınırlamalar

Kamera istasyonlarının konfigürasyonunu etkileyen sınırlamalar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1. **Görüntü ölçek sınırlaması :** triyagülasyon doğruluğu görüntü ölçeği ile doğru orantılı olarak değişir. 3.6 denklemini yeniden düzenlenerek nesne mesafesine maksimum yeterlilikte kamerayı bulmak için kullanılabilir. Tasarlanmış doğruluk toleransı ($d_{\max}$)

$$d_{\max} = \frac{\bar{\sigma}_c c \sqrt{k}}{q \sigma} \quad (3.8)$$

2. **Çözünürlük sınırlaması:** görüntüdeki nesnenin çözünürlüğü görüntü akışı istenen doğruluğu (σ) için yeterli olmalıdır. Bu bakış hem yapay hedeflerin kullanıldığı hedef dizaynında hem de görüntü ölçek seçimini pekiştirir.

3. **Çalışma yeri sınırlamaları:** çalışma yerindeki engeller aynı şekilde kamera istasyonlarının optimal konumlarından, görüntü ölçek seçimine göre ışın kesişim geometrisinin optimizasyonu da göz önüne alınarak belirlenir.
4. **Alan derinliği sınırlaması:** görüntü akışı sırasında hedef doğruluğu özellikle manuel ölçme mercek odaklaması tarafından önemli derecede etkilenir. Bir görüntü içersindeki alanın derinliğinde manuel ölçme için kabul edilmiş tolerans 0.1mm çapında bir dairedir. Bu limitin makul bir esnekliği dijital görüntü akışı sırasında değişik teknikler kullanıldığında buna daha fazla önem gösterilebilir. Yine de alanın derinliği hem görüntü ölçeği hem de algılayıcı konfigürasyon geometrisini sınırlayan bir faktör olarak kalır.
5. **Bağımsız açı sınırlaması :** düzlemsel hedeflerin görüntü ölçmesinin güvenilirliği dairesel görüntüler için yaklaşık 20^0 ve retro reflective hedefler için 30^0 değerinin aşağısında tekrar oranı düşüşlerinin açısı gibi düşer. Bu yüzden ağ tasarımcıları kabul edilebilir olay açılarını saptayacak konvergent derecesini uzlaştırmak için sık sık zorlanırlar. Farklı hedef özellikleri, şekiller ve maddeler minimum olası tekrar oranı açısını etkiler. Diğer taraftan küresel hedeflerin tekrar oranı açısı sınırlamalarını yoktur. Düzleme yakın nesneler için alan derinliği sınırlaması minimum tekrar oranı açısı meselesinden daha sınırlayıcıdır.
6. **Görüntü noktaları dağılımı ve sayısı sınırlaması:** Fraser (1984) de gösterildiği gibi dış yöneltmeyi desteklemek için her bir görüntüde yeteri kadar sayısı olmak şartıyla bir ağ içersindeki hedeflerin sayısı, nesne nokta triyangülasyonunun doğruluğu üzerinde az bir etkiye sahiptir. Görüntü noktalarının dağılımı ve sayısı, bir otomatik kalibrasyonda algılayıcı kalibrasyon parametrelerinin doğruluğu ile de önemli ölçüde ilişkilidir. Hedeflerin sayısı ve triyangülasyon doğruluğunun izafi bağımsızlığı en iyi aşağıdaki bölümde ifade edilecek sınırlı hata yayılma yasası ile açıklanır.
7. **Görüş alanı :** her bir kamera istasyonunda görüş alanında bulunan tüm nesne hedeflerini elde etmek mümkün olmasa bile yararlıdır. Bu dizaynı kolaylaştırabilir ve triyangülasyon doğruluğunun homojenliğini ve ekonomiyi

yükseltebilir. Bir nesnenin üç boyutlu yapısı, her bir pozlandırmada hedeflerin önemli bir payının görüntülenmesini engellediği örneklerde, dizayn problemi iki parçayla çözülebilir. Deneysel ağlar, hedeflerin uygun alt gruplarıyla kurulabilir ve daha sonra ekstra kamera istasyonları yeterli geometrik güçle beraber bu alt ağları bağlamak için eklenir.

- 8. Görüş uzaklığı:** çalışma yerindeki engeller kameranın görüş alanı içerisinde kalan ilgili tüm noktaları görüntüleme olasılığının genellikle önüne geçer. Kesişme açılarına yardım konusuyla görüş uzaklığı sınırlamaları bir nesne noktasında triyangelasyon doğruluğunu iki yolla etkileyebilir. Kesişim geometrisinin kuvveti eğer ışınların sayısı esas jenerik ağnıklarından aşağı düşerse tehlikeye girebilir. Yoksa standart hata üzerindeki etki $\sqrt{k}$ faktörüne uygun olarak oluşacaktır.

Görüntü ölçme doğruluğu ve algılayıcı konfigürasyonu arasındaki ilişkiyi araştırmak için dizayn problemini daha resmi bir duruma getirmek gerekir. Bu durum ağ dizayn optimizasyonu özellikle daha karmaşık dizayn problemleri için daha iyi bir anlayış sağlar.[1]

3.3.3. Tasarım Aşamasındaki Sınıflandırma

Ağ tasarımının kalitesi uygun durumda, bir takım hedef fonksiyonları, en sade şekli ile hassasiyet, güvenilirlik, ekonomi ve test edilebilirlik (e.g Schmid, 1982). TEP, fotogrametrik ölçme işleminin yeterliliği ile açıklanabilir. Bu problem Grafarend (1974) 'in sınıflandırma problemine uygun olarak birbirine bağlanmış 4 aşamadan oluşur.

- Sıfır dizi tasarımı (ZOD): veriproblemi
- dizi tasarımı (FOD): konfigürasyon problemi
- 2.dizi tasarımı (SOD): ağırlık problemi
- 3. dizi tasarımı(TOD): yoğunluk problemi

yoğunluk problemi yakın resim fotogrametrisinin ağ tasarımı için uygulanamaz. Ayrıca ZOD ve SOD jeodezik ağlara oranla fazlasıyla basitleştirilmiştir. Ağ konfigürasyonunun tasarımı ve ya kamera yerleştirme işlemi, fotogrametrik projeler için kapsamlı olarak belirlenmelidir.

Farklı tasarım dizileri kendi kendine kalibrasyonla demet dengelemesinin en küçük kareler parametrik modeli içinden serbest ve sabit miktarlar ile tanımlanabilir. Bunlar için lineer stokastik model:

$$\begin{aligned} v &= Ax - l \\ C_l &= \sigma_0^2 P^{-1} \end{aligned} \quad (3.9)$$

Olarak verilir.

Burada l, ölçme vektörleri,

V, artık hata

X, bilinmeyenler vektörü

A, tasarım veya konfigürasyon matrisi

C_l , ölçmelerin kovaryans matrisi

P, ağırlık matrisi

σ_0^2 , varyans faktörü

A'nın tam rank olması durumunda (fazla veya açık minimum sınırlamaların empoze edildiği yerde), X tahmin parametresi ve ilgili kofaktör matrisi Q_x ve kovaryans matrisi C_x ,

$$\hat{x} = (A^T P A)^{-1} A^T P l = Q_x A^T P l \quad (3.10)$$

$$C_x = \sigma_0^2 Q_x \quad (3.11)$$

olarak elde edilir.

Yazıldığı gibi A konfigürasyon gösterilen ağ veri eksikliklerinden bağımsızdır, konu ZOD bölümünde daha detaylı olarak anlatılacaktır. Artık hataların kofaktör matrisi ki bu ağın güvenliğinin nicel ölçümünü sağlar.

$$Q_v = P^{-1} - (A^T P A)^{-1} A^T \quad (3.12)$$

den elde edilir.

Herhangi bir fotogrametrik ölçmedeki temel amaç, kendi kendine kalibrasyon sistemine veya saniyedeki poz sayısının belirlmesine karşı olarak üçgenlenmiş cisim noktalarının koordinatlarını hassasiyet tahminleriyle birlikte belirlenmesidir. Sonuç olarak bilinmeyen parametrelerini 2 gruba ayırmak kullanışlıdır.: x_1 ; dış yöneltme ve kendi kendine kalibrasyon parametrelerinin karşılaştırması ve x_2 ; XYZ koordinatları düzeltmeleri 3.10 eşitliği;

$$\begin{bmatrix} \hat{x}_1 \\ \hat{x}_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_1^T P A_1, A_1^T P A_2 \\ A_2^T P A_1, A_2^T P A_2 \end{bmatrix}^{-1} \begin{bmatrix} A_1^T P l \\ A_2^T P l \end{bmatrix} \quad (3.13)$$

ve Q_x kofaktör matrisi,

$$Q_x = \begin{bmatrix} Q_1, Q_{1,2} \\ Q_{2,1}, Q_2 \end{bmatrix} \quad (3.14)$$

olarak yazılır.

Tasarım optimizasyonunun doğruluk için amacı, Q_2 'nin optimal formunu yakalamak ve sonuçta XYZ cisim nokta koordinatlarının kovaryans matrisleri C_2 'nin uygulanabilir tasarım sınırlamalarının göz önüne de alarak belirlenmesidir.

ZOD cisim nokta koordinatları için optimal referans sisteminin seçimini içerir, belirlenen özel kamera düzeni ve ölçmelerin kovaryans matrisi C_1 referans sisteminin belirlenmesinde yeterli görülmüş ise bu konfigürasyon tek başına ayakta duran ağırlardandır. Cisim uzayı kontrolü (rastgele seçilmiş veya ölçme öncesi değerler)'ndeki bulunanlar veri açığını kapatmak için yeterlidir. FOD optimum ağ geometrisini araştırması ile ilgilidir ve temel olarak bu uygun üçgenleme hassasiyetini elde edecektir. Sonuçta verilen ölçme hassasiyeti C_1 veya P ve belirlenmiş ideal kovaryans matrisi Q_x veya C_x ve uygun tasarım matrisi A için araştırılır. Eşitlik (3.6)'ın q faktörü konfigürasyon problemi ile ilgilidir. SOD'un içinde uygun ölçme hassasiyeti aranır.

3.3.4. Datum belirleme(ZOD)

Yakın resim fotogrametrisi ölçmelerinin tek başına olması durumunda ağ tasarımcılarına sunulan ya da ağtasarımcılarının belirlediği çözümlerin başlıcaları için;

Minimum olarak ağın veri eksikliğini gidermek için 7 uygun cisim uzayı parametrelerin düzenlenmesinde kullanılır.

Kovaryans matrisi C_x minimum kontrolün seçilmesini değiştirir. Yalnız ağ şeklinin parametreleri, referans koordinat sistemindeki değişiklikler veya hesaplanabilir sıfır varyans temeline uyularak sabit kalacaktır. Dengelenmiş ölçmelerin varyansları fotogrametrik üçgenleme kalitesi değerlendirildiğinde az olarak kullanılır.

Bunlar, XYZ cisim koordinatlarının ve bu koordinatların fonksiyonlarının (uzaklık, yer değiştirme, ölçme v.b) doğruluğudur. ZOD altında tahmin edilemeyen C_2 kovaryans matrisinin en iyi şekli mümkün olan tüm kısıtlamalardan aranılır. Minimal kontrolü oluşturan 7 koordinat değerindeki C_2 varyansının eşlik ettiği değişiklikler tamamen yanlış olabilir. Verilen dışverilere (kontrol koordinat sistemi) ve ya rastgele atanmış bir değerle ilgili minimum kontrole bakmaksızın veri açığı içeren tekil normal eşitlik matrisi $A^T P A$ 'nın psedeu tersi, minimum iz'in C_x kovaryans matrisini verecektir. Ayrıca doğru kabul edilen cisim nokta koordinatlarının varyans matrisi

$$\bar{\sigma}_c^2 = \frac{\sigma_0^2}{3n} \text{trace} Q_2 = a \text{ minimum} \quad (3.15)$$

serbest ağ dengelenmesi yaklaşımıyla elde edilebilir. İlk serbest ağ yaklaşımı iç yöneltmelerin yok edilmesi veya kendi kendine kalibrasyon parametrelerinden meydana gelen indirgenmiş normal eşitlikler kümesinin psedeu tersini içerir, oysa ikincisi iç sınırlama metodlarını kullanır. Bu yaklaşım altında en uygun kovaryans matrisi

$$\begin{bmatrix} C_1 \dots\dots\dots \\ \dots C_2 \dots\dots \\ \dots\dots\dots C_3 \end{bmatrix} = \sigma_0^2 \begin{bmatrix} A_1^T P A_1, A_1^T P A_2, 0 \\ A_2^T P A_1, A_2^T P A_2, G \\ \dots\dots 0, \dots\dots\dots G^T, 0 \end{bmatrix}^{-1} \quad (3.16)$$

olarak elde edilir.

Sol taraftaki matrisde bulunan noktalar C 'in kalan alt matrislerini gösterir. G matrisi tüm noktalara bakmaya gerek duymaz. Sistemde böyle bir yapı aranılabilir. Örneğin deformasyon izleme projesinde fikir olarak bu yaklaşım maksimum hassasiyette sonuçlanır. Minimum cisim nokta koordinat varyansı 3.6 eşitliğinin iç

sınırlama yaklaşımı ZOD problemine uygun çözüm sağlar. Hesaplanabilir ağ tasarımı açısından bu yaklaşımın bir dezavantajı geniş ağlar için hesap yüküne sahip olmasıdır. Ancak daha basit ve pratik alternatiflerin mevcut olması avantajdır.

Brown (1976)'da gösterildiği gibi C_x kovaryans matrisi.

$$C_2 = \sigma_0^2 \left[(A_2^T P A_2)^{-1} + K \right] \quad (3.17)'den hesaplanabilir.$$

Burada

$$K = M Q_1 M^T, \quad M = (A_2^T P A_2)^{-1} A_2^T P A_1 \quad (3.18) \text{ ve } (3.19)'dür.$$

Bundan başka bu geniş sensör konfigürasyon alanı için ve çok istasyonlu fotogrametrik ağlar için kanıtlanmıştır.(Fraser, 1987) $K \approx 0$. Bu

$$C_2 \approx \sigma_0^2 (A_2^T P A_2)^{-1} \quad (3.20)$$

ve $A_2^T P A_2$ blok diagonal olduğundan

$$C_{2i} \approx \sigma_0^2 (A_2^T P A_2)_i^{-1} \quad (3.21)$$

burada C_2 , i noktasının XYZ cisim koordinatlarının 3x3 kovaryans matrisidir. (3.16) eşitliğiyle C_2 'nin belirlenmesi dikkatli bir yaklaşımı gösterir ki bu toplam hata yayılması olarak adlandırılır (TEP). Oysa 3.21 eşitliğinin kullanımı dış yöneltme parametrelerinin yayılma göstermediği varsayılan yerde dikkatli değildir. Örneğin Q_1 sıfıra indirgenir. Basitleştirilmiş bu yaklaşım sınırlandırılmış hata yayılması olarak adlandırılır(LEP). Hedef yoğunluğunun bağımsızlığı ve cisim nokta hassasiyeti LEP ile açıklanabilir ki bu her bir noktada sadece kesişen geometriyi ve noktaya resimleme ışınlarının doğrusal yayılmalarını dikkate alır.

XYZ koordinatları için toplam hata belirleme işlemi uygulaması kritik yüzeyler gibi problemin olduğu yerlerde meydana gelebilir. Ölçek gibi ağ tuhafıkları ve kendi kendine kalibrasyondaki ek parametreler K 'nın daha önemli olması için C_2 'ye katkısına sebep olur. Bunun gibi durumlarda LEP gereğinden fazla iyimser olabilir ve sonuçta bir yanıltma olur. Bu aynı zamanda başlangıçta güçlü resimleme geometrisi elde etmek için gözüken ağda da meydana gelebilir. (Fraser,1987) Ağ tasarımcıları, konfigürasyon sınıfları $K=0$ varsayımı için yeterli geçerlilikte olduğunda tatmin olmaktadır. Bu uygun kesişim geometrisinin generic

ağlarının bileşenlerinden oluşan tasarımlar olması durumunda daha kolay yapılır. Son tasarım iterasyonunda ayrıca TEP vasıtasıyla kovaryans analizi uygulanmalıdır.

ZOD ile ilgili aşağıdaki özellikler tanımlanabilir.

- Güçlü fotogrametrik ağlar için tercih edilen uygun nokta konfigürasyonlarında elde edilen σ_0 büyüklüğü, LEP ve TEP'den karşılık değerlerinden %20-%50 daha yüksek olması olasıdır. Tercih edilen nokta yaklaşımını benimsemek için güçlü nedenler vardır.
- 3 tercih edilen noktaların minimum kontrol konfigürasyonu 'uygunluğu' 3 cisim kontrol noktası ile şekillenmiş üçgenin merkezinin (centroid) hedef ışın merkezine yakın olması makul olduğunda olası yaklaşımıdır. Üçgen alanı maksimumdur ve XYZ 'de düzenlenmiş 2 nokta arasındaki çizgi gibi kenar belirleme ölçeği de mümkündür.
- ZOD'daki değişim, (minimum) sınırlanmış konfigürasyonda sadece cisim koordinatlarının standart hatasının büyüklüğünü etkilemez, aynı zamanda ağ doğruluğunun homojenlik derecesini etkiler. Bu bakış açısı ile iç sınırlama ve LEP en iyi çözüm sağlar ve aynı zamanda maksimum ortalama hassasiyet verir. (min. σ_c)
- Normal ve konvergent konfigürasyonların her ikisinde de serbest ağ dengelemesine fazla cisim kontrol noktası miktarı ne de noktadan noktaya mesafe ölçmeleri ile ağda elde edilen daha yüksek ortalama doğruluk verebilir. Bu ekstra çalışma gerektiren rasgele minimum sınırlamadan diğerlerinin kurulumu verilen önemli bir özelliktir ki bu ekonomik açıdan daha az uygundur.
- Uygun minimum kontrol konfigürasyonu için C_2 'nin kesin fonksiyonlarının hassasiyetindeki değişim, ki bu verideki değişimlere eşlik eder. σ_2 'deki değişimden daha az bir şey olması umulabilir. Bu güçlü geometri sergileyen ağlardaki noktadan noktaya mesafe doğruluğu ile kanıtlanır.

Kesin bir boyut için, ZOD normal stereoskopik ve zayıf konvergent ağlar için daha belirgin olması umut edilen verideki değişikliklerin koordinat doğruluğundaki etkilerinde olan FOD'dan bağımsızdır. Karşılıklı fiziksel ilişkilerin derecelerine

bakmaksızın, iç sınırlama yaklaşımı vasıtasıyla elde edilen σ_2 değeri, belirlenmiş toleransı karşılamazsa ne FOD ne de SOD için tekrar çözüme gerek duyulmayacaktır.

Tablo 3.1. Kontrol ve Konfigürasyon Parametreleri

Kontrol	Q	$\bar{\sigma}_c$	$\bar{\sigma}_x$	$\bar{\sigma}_y$	$\bar{\sigma}_z$
LEP	0.46	0.037 (270 000)	0.035	0.035	0.040
TEP (inner constraints)	0.46	0.037 (270 000)	0.036	0.036	0.039

Tablo 3.1 minimum kontrol konfigürasyondaki değişiklikler ile cisim nokta doğruluğundaki değişimler. Tercih edilen noktalar için listelenen ilk iki noktalar X,Y ve ZOD'de düzenlenmiştir, 3.sü ise ZOD'de. Parantez içindeki değerler oransal doğrulukla ilgilidir. Tüm birimler mm. dir. (q ise boyutsuzdur.)

3.3.5. Konfigürasyon(FOD)

Bu bölümdeki ilk işleyiş biçimi uygun ağ geometrisinin tasarımına giriş olarak verilmiştir. Şekil 3.6'da XYZ koordinatlarının hassasiyeti, izotropik dağılımı ve homojenlik sağlaması için gerekli olan alıcı konfigürasyonundaki değişiklikler göreceli olarak basit bir durum için gösterilmiştir. İşlem süresince, FOD'un 2 elemanı kullanılmıştır. Kamera istasyonlarının (q faktör değerini geliştirmek) dağılımı ve numarası açısından ağ geometrisinin yükseltilmesi ve daha büyük resim ölçeğinin kullanılması, FOD ile başlangıçta ağ konfigürasyonunda yer alırken, (örneğin geometri dizaynı), temelde özellikle kendi kendine kalibrasyonla ilgilidir. Burada sensör kalibrasyon parametreleri ve cisim uzay koordinatlarının her ikisinin birden belirlenmesinin doğruluğu, kamera istasyonları ve hedeflerin dağılım konfigürasyonlarının her ikisinden de etkilenir.

FOD'un amacı verilen W ağırlık matrisi için Ak matrisini bulmaktır. Bu belirlenmiş doğruluk parametrelerini belirleyen Q_2 kofaktör matrisini elde eder. Pratik kriter ortalama standart σ_0 'ın takım toleransları içinde olmalı ve doğruluğun yeterli derecede homojen olmalıdır. (her bir nokta için standart hata değer aralıkları ile açıklandığı gibi) Konvergent çok istasyonlu fotogrametrik ağ ve daha düşük

derece için normaldeki stereo ağın bile korelasyonun sonucu olarak diagonal baskın (dominant) olması beklenir. Sonuçta σ gibi bir doğruluk birimi kullanımı pratikte oldukça kullanışlıdır.

FOD’a merkezi etkinin farklı noktalar için σ_{xyz} arasındaki ve $\sigma_x, \sigma_y, \sigma_z$ arasındaki cisim uzay üçgeninde gerekli rölatif/karşılıklı doğruluk verecek temel ağın kesin ve açık olarak belirlenmesi düşüncesidir. Görüldüğü gibi C_2 ’nin basit ölçeklemesi daha fazla kamera istasyonunu ve resimleme ölçeğindeki değişikliklere ekler vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Bu temel ağ ışınlarının boyutsal kesişimleri için uygun geometriyi göstermelidir. Bu yapıda temelde tekil ve oldukça karmaşık olmalıdır.

Tablo 3.1 dönüklük açısı ve ölçme dairesi etrafında eşit olarak yerleştirilmiş birkaç fotoğraf ve her ikisindeki değişiklikler ile ilgili σ_{xy} ve σ_z koordinat standart hata verilerini de gösterir. Bu doğruluk tahminleri ($\sigma=1.5\mu m$) resim koordinat standart hatasına dayanan) serbest ağ demet dengelemesinde elde edilir. Şekilden rölatif doğruluk belirleme faktörünün dönüklük açısı olduğu bilinmektedir. Sonuçta FOD’daki 4’ten fazla kamera istasyon ağı için (varyanslar) değişiklikler 3.6 eşitliğindeki konfigürasyon faktörüne uygun olarak basit şekilde, LEP için:

$$C_2 = \frac{\sigma^2}{k} (A_{2b}^T A_{2b})^{-1} \quad (3.22) \text{ yazılabilir.}$$

Burada A_{2b} temel ağ için tasarım matrisidir. Konfigürasyon matrisi tersinde bulunan $A_{2b}^T A_{2b}$, eşitlik 3.1 deki ölçek numarası s ve q faktörüdür.

Tüm koordinat eksenleri üzerindeki doğruluğun homojen dağılımının yakın resim fotogrametrisinde değişmeyecek biçimde aranılmasına rağmen, bu normal resimleme konfigürasyonu için kameraların küçük dönüklük açısı ile mümkün olmadığı bellidir. Stereoskopik bakışın sınırlanmasından dolayı gerçekten FOD daki birkaç üçgenleme geometrisini yükseltme araçlarından biri “base to distance” B/D oranındaki değişiklikler yoluyla. Temel yükselme σ_0 ’nin düşüşü gibi doğrusal değildir. Bu tasarım işlemi fotografik sınırlamalar normal bir ağı düzenleyen 2 resim içinden verilmiş stereoskopik üst üste bindirme için, maksimum B/D oranının belirleyecek olan temel kamera bakış alanının belirlenmesi için de geçerlidir.

Kendi kendine kalibrasyon sistemi konvergent fotogrametrik ağ ve tekil sensörün rutin özelliğidir. Güçlü geometriler için kendi kendine kalibrasyonun sunucu olarak cisim nokta doğruluğundaki etkisinin minimum olması tahmin edilebilir. Resim uzayı ek parametreleri (AP_s) ile cisim uzayı ek parametreleri arasındaki izdüşümsel (projektif) ilişki temelde minimum kalmalıdır. Bu temel FOD kurallarına uyduğu sürece genelde uygunluk sağlanmış olunur. Örneğin, ana nokta koordinatlarını elde etmek için farklı dönüklük açlarına sahip kameraların kullanılması, odak uzaklığı kalibrasyonunu desteklemek için iyi dağılmış 3 boyutlu hedef alanı ve ya güçlü yakınsama koşulu ve hedef ışınlarının yeterli yoğunluğu sağlaması temel aranan konfigürasyon özellikleridir.

Yakın resim fotogrametrisinde ağırlık problemine çözüm, resim koordinatları standart hatasının (σ), ağırlık matris P, sabit kalarak $P=\sigma^2I$ formunu aldığına göre optimizasyonunu içerir. Bunu 3.6 ve 3.22 eşitlikleriyle görmüştük. Yalnız ağa kamera istasyonlarının konumlarının eklenmesinin FOD işlemine de (temel konfigürasyonunun oluşturulması için gerekli numaraların yanında) SOD işlemindekine benzer bir etki yapar. Sonuç olarak SOD 3.22 eşitliğinde σ ve konfigürasyon arasındaki uygun dengeyi sağlaması olarak bakılabilir. Fakat σ herhangi bir sistem için pratikte sabit değer (komparatör doğruluğu veya resim merkezleştirme ve eşleştirme ya da resim koordinatı belirleme doğruluğu) olmak üzere, SOD burada C kovaryans matrisinin ölçeklemesini sağlamış olur.

$$v = Q_v P \nabla l \quad (3.23)$$

$$\nabla v_i = -r_i \nabla l_i \quad (3.24)$$

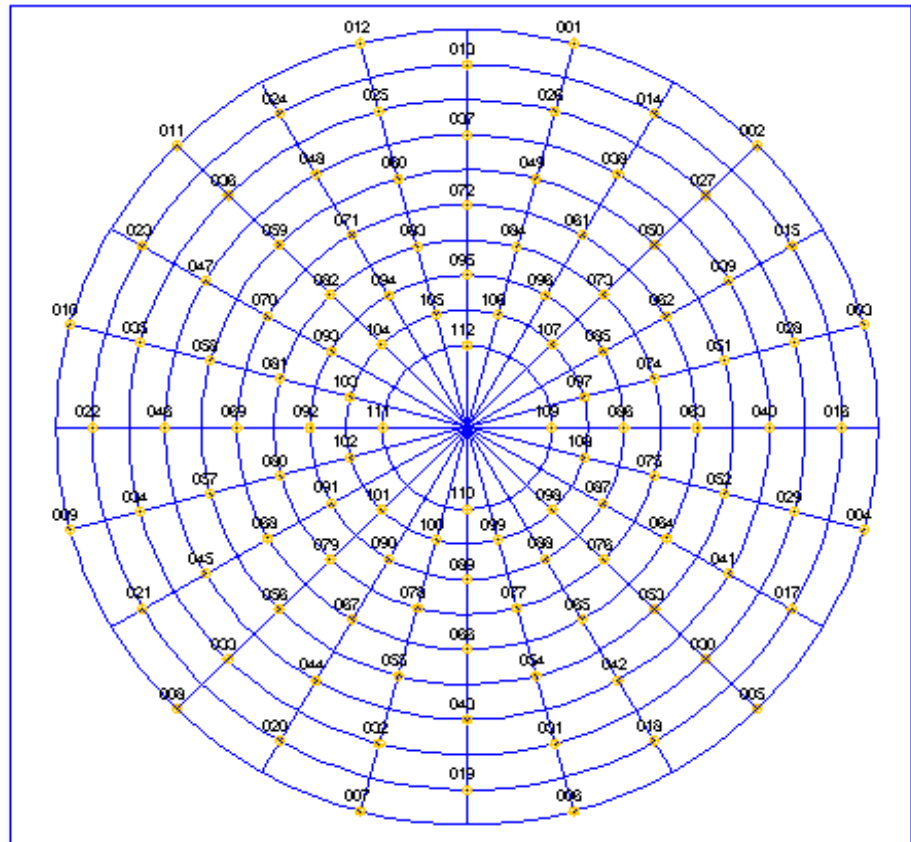
MV ağlarında aynı anda çoklu resim alımının yapılması, resim düzleminde kalan herhangi bir sistematik hatanın etkisinden kurtulmak için resim çekimleri arasındaki ufak kamera istasyonu değişiklikleri ile resim ölçümü sırasında hem otomatik hem de manuel ölçmelerin doğruluğunun arttırılması içindir. Sonuçta SOD işleminin pratikte ölçme ekonomisine bir etkisi yoktur. Bir kez σ kurulur ve FOD konfigürasyonu belirlenir. Gerekli K değeri gerekecek olan ek ölçme işleminin yalnız minimum miktarı bilgilerinden seçilebilir. Bu “hyper-coverage”nin kullanımının son temel örneği olan 6 istasyonlu MV ağda da açıklanabilir. Çoklu

çekim noktaları ile temel ağda elde edilenin üzerinde ortalama standart hata değerinden yaklaşık üç kat daha iyi değerler elde edilebilir.

4 .UYGULAMA

4. 1. Kalibrasyon Alanının Tesisi

Bu tez çalışması için kullanılan alt yapıyı tesis etmek üzere konveks bir yüzeye sahip olması nedeniyle çapı 1.5 metre olan uydu anteni çanağı tercih edilmiştir. Bu yüzey üzerine işaretlerin yerleştirileceği 10 adet daire geçirilmiştir. Bunlardan en küçük ve merkezde olanının çapı 10 cm. olup, tüm dairelerin çapı dışa doğru 6 şar cm. arttırılmıştır. Bu çemberleri dik kesecek şekilde aralarında 15° açı bulunan 12 tane merkezden geçen doğru tespit edilmiştir. Bu doğruların çemberleri kestiği noktalara en küçük çember haricindeki 9 çemberde ardışık gelen her iki noktada bir dıştaki çemberden başlanmak üzere ve bir içteki çembere geçince noktaların yerleri bir kaydırılarak 108 adet işaret yerleştirilmiştir. Çapı en küçük olan çemberde ise düşey ve yatay doğrultular üzerinde ikişer adet olmak üzere toplam 4 adet işaret daha yerleştirilmiştir. Böylece toplamda 112 adet işarete sahip olan ve Şekil 4.1’de gösterilen bir yersel fotogrametrik kalibrasyon ağı oluşturulmuştur.

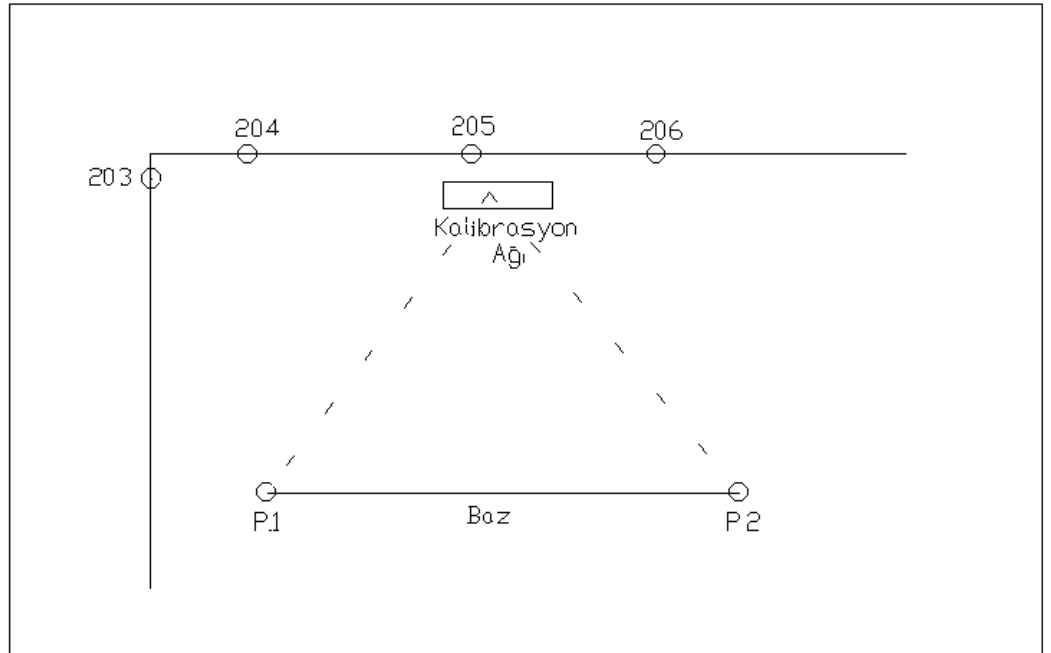

Şekil. 4.1. Kalibrasyon Alanı

Ayrıca 4 adet noktada (203,204,205,206) panonun yerinden bir şekilde kayabileceği ihtimaline karşı ve de dış merkezlilik hatasını elemine edebilmek için laboratuvar duvarlarına Z'leri tekrarlamalı şekilde ve yüksek hassasiyette ölçülerek kesin olarak belirlendikten sonra hassas bir şekilde işaretlenmiştir.

4.2. Kalibrasyon Alanının Ölçmesi

Kalibrasyon ağının ölçümünde 2 adet Wild T3 marka teodelit kullanılmıştır. Bu aletlerin tercih edilmesinin sebebi açı okumalarında saniyenin 1/10'una kadar hassasiyete sahip olmalarıdır. Ancak bu aletler uzun mesafe (km. üzeri) ölçümleri için tasarlandığından laboratuvar şartlarında (5-10 metre arası yakın mesafelerde) kullanılırken ölçüm zorlukları yaşanmıştır. Bu nedenle başlangıçta eş kenar üçgen olarak düşünülen ölçüm taslağı daha sonra baz uzunluğu arttırılarak yaklaşık ikizkenar üçgen olacak biçimde Şekil 4.2' de gösterildiği gibi konumlandırılmıştır.

Şekil. 4.2. Ölçüm Taslağı

Şekil 4.2'de gösterildiği gibi taslağı teşkil eden üçgenin tepe noktasına ağı bulunduğu pano, taban noktalarına da P1 ve P2 ölçüm noktaları tesis edilmiştir. Aletler P1 ve P2 noktalarına prezisyonlu şekilde merkezleştirilip gerekli düzeçleme

işlemleri yapıp, aletlerin bu şekilde istenilen hassasiyeti verebilecek doğrulukta kullanıma hazır olduğu görüldükten sonra her iki noktadan eş zamanlı olarak 5 tam seri yatay ve düşey açı okumalarına başlanmıştır. 2. seri okumaları tamamlandıktan sonra alet sehpalарının laboratuvar zeminin halı kaplı olması sebebiyle zaman içinde oturduğunu görüldü ve bu durumun çalışmadaki hassasiyeti olumsuz etkileyeceği ihtimaliye ölçümlere sürecin tamamlanması için yeterli görülen bir haftanın sonunda baştan başlanmasına karar verilmiş, geçen süre sonunda ölçümler tekrarlanarak 5 tam seri okumaları tamamlanmıştır. Tablo 4.1 P1, Tablo 4.2 P2 noktasından kalibrasyon alanı üzerindeki ilk üç nokta ve duvardaki 203 noktası için 1. ve 5. serilerdeki okuma örneklerini göstermektedir.

Tablo 4.1 P.1 den 2. Ve 4. Seri Yatay Açı Okumaları

D.N	B.N	T	M	t+m	t	m	t+m
P.1	P.2	40,00	23,0	40,00230	240	20	240,00200
	001	384,50	62,0	384,50620	184,45	489,5	184,49895
	002	386,85	358,0	386,8850	186,85	301,5	186,88015
	003	381,10	386,0	388,1386	188,10	330,0	188,13300
	203	316,95	209,5	316,97095	116,95	168,0	116,96680

D.N	B.N	T	M	t+m	t	m	t+m
P.1	P.2	120	25,0	120,0025	320,00	16,0	320,00160
	001	64,5	29,5	64,50295	264,45	496,0	264,49960
	002	66,85	446,0	66,8946	266,85	315,0	266,88150
	003	68,10	350,0	68,135	268,10	335,0	268,13350
	203	396,95	168,0	396,9668	196,95	134,5	196,96345

Tablo 4.2 P.2 den 2. Ve 4. Seri Yatay Açı Okumaları

D.N	B.N	T	M	t+m	t	m	t+m
P.2	P.1	40,00	89,0	40,00890	240,00	224,5	240,02245
	001	94,95	371,0	94,98710	295,00	82,0	295,00820
	002	97,45	398,0	97,48980	297,50	102,0	297,51020
	003	99,05	57,0	99,05570	299,05	252,0	299,07520
	203	70,35	414,0	70,39140	270,35	500	270,40000

D.N	B.N	T	M	t+m	t	m	t+m
P.2	P.1	120,00	2,0	120,00020	320,00	81,5	320,00815
	001	174,95	260,5	174,97605	374,95	413,5	374,99135
	002	177,45	258,0	177,47580	377,45	421,0	377,49210
	003	179,00	412,5	179,04125	379,05	89,0	379,05890
	203	150,35	257,0	150,37570	350,35	280,0	

4.3. Kalibrasyon Alanın Hesap İşleri

4.3.1. Seri Ortalamalarının Hesabı

Her 5 seri için dürbünün 1. ve 2. durumlarında yapılan okumalar 0'a indirgendikten sonra ortalamaları alınmış, daha sonra bu ortalamalardan seriler ortalaması elde edilmiştir. Tablo 4.3 P1 noktasından ve Tablo 4.4 P2 noktasından kalibrasyon alanı üzerindeki üç nokta ve duvardaki 203 noktası için 1. ve 5. serilerdeki 0'a indirgenmiş yatay açıları göstermektedir.

Tablo 4.3 P.1 den 2. Ve 4. Seri 0' a İndirgenmiş Yatay Açılar

D.N	B.N	T	M	t+m	t	m	t+m
P.1	P.2	40,00	0	40	240	0	240
	001	384,50	39	384,5039	184,45	469,5	184,497
	002	386,85	335	386,8827	186,85	281,5	186,8782
	003	381,10	363	388,1363	188,10	310	188,131
	203	316,95	186,5	316,9687	116,95	148	116,9648

D.N	B.N	T	M	t+m	t	m	t+m
P.1	P.2	120	0	120	320,00	0	320
	001	64,5	4,5	64,50045	264,45	480	264,498
	002	66,85	421	66,8921	266,85	299	266,8799
	003	68,10	325	68,1325	268,10	319	268,1319
	203	396,95	143	396,9643	196,95	118,5	196,9619

Tablo 4.4. P.2 den 2. Ve 4. Seri 0' a İndirgenmiş Yatay Açılar

D.N	B.N	T	M	t+m	t	m	t+m
P.2	P.1	40,00	0	40,00890	240,00	224,5	40
	001	94,95	282	94,98710	295,00	82,0	94,9782
	002	97,45	309	97,48980	297,50	102,0	97,4809
	003	99,00	468	99,05570	299,05	252,0	99,0468
	203	70,35	325	70,39140	270,35	500	70,3825

D.N	B.N	T	M	t+m	t	m	t+m
P.2	P.1	120,00	0	120,00000	320,00	0	320
	001	174,95	258,5	174,97585	374,95	332	374,9832
	002	177,45	256,0	177,47560	377,45	339,5	377,484
	003	179,00	410,5	179,04105	379,05	7,5	379,0508
	203	150,35	255,0	150,37550	350,35	198,5	350,3617

4.3.2. Kestirme Hesabı

Bulunan doğrultu ortalamaları ve bilinen baz uzunluğu kullanılarak ölçü taslağını teşkil eden üçgenin her nokta için bağımsız olarak çoğaltılmış kopyaları üzerinde sinüs teoreminden faydalanarak yatay mesafeler hesaplanmış ve cosinüs teoremiyle sağlamaları yapılmıştır.

Bu şekilde bulunan kenarlar ile noktaların doğrultulardan hesaplanan açıklık açıları vasıtasıyla P1 ve P2 noktalarından ilerden kestirme yöntemiyle noktaların yaklaşık koordinatları hesaplanmıştır. P1 ve P2'den gelen koordinatların mikronun 1/100'ü doğrulukta tuttuğu görülmüş ve koordinatların ortalamaları alınmıştır. Tablo 4.5 1. ve 5. serilerdeki kalibrasyon alanı üzerindeki üç nokta ve duvardaki 203 noktası için kestirme koordinatlarını göstermektedir.

Tablo.4.5. P.1 ve P.2' den hesaplanan 1, 2, 3, 203 noktalarının kestirme koordinatları

N.N	Y_P1	X_P1	Y_P2	X_P2	Y_Ort.	X_Ort.
001	3004,11805821	5003,46151406	3004,11805822	5003,46151406	3004,11805822	5003,46151406
002	3004,11765136	5003,73274660	3004,11765136	5003,73274660	3004,11765136	5003,73274660
003	3004,12431895	5003,88899353	3004,12431896	5003,88899353	3004,12431896	5003,88899353
203	3004,48708975	4998,30171795	3004,48708974	4998,30171796	3004,48708974	4998,30171795

4.3.3. İki Boyutlu Dengeleme

4.3.3.1. Katsayılar Matrisi (A)'nın ve Hatalar Matrisi (L)'nin Oluşturulması

En küçük kareler yöntemiyle dolaylı ölçüler dengelemesi yapmak üzere ölçülerin;

- Normal denklemleri,

$$\partial F / \partial x = nx - [L]$$

- Düzeltme denklemleri

$$V_i = nx_i - L_i$$

- Hata denklemleri

$$L_i = \text{ölçülen-olması gereken}$$

oluşturulmuştur. Bu denklemlerdeki bilinmeyenlerin katsayıları (a ve b) 3. temel ödeve göre $a = -(\cos t_i / S_i)\rho$, $b = (S \sin t_i / S_i)\rho$ formülleriyle hesaplanmış ve Taylor serisinin ilk terimine göre lineer hale getirilmiştir. Bu değerler hata denklemleri tablosundaki yerlerine konmuştur.

Hatalar matrisi ise ortalama koordinatlarla P1 ve P2 den ayrı ayrı gelen koordinatların farklarından oluşturulmuştur.

Hesaplamalarda P ağırlık matrisi alet pozisyonları, nitelikleri ve ortam şartları sabit kabul edilebilecek değerlerde tutulduğu için ihmal edilmiştir.

4.3.3.2. Karesel Ortalama Hataların Hesabı

- Bir ölçünün ortalama hatası

$$m = \pm \sqrt{[VV]/(n-u)}$$

- A- priori hatası

$$m_p = \frac{m_r \cdot \sqrt{(a^2 + b^2)}}{\rho \cdot \sin(\alpha + \beta) \cdot \sqrt{n}}$$

- Kesin değerin ortalama hatası

$$m_i = \pm m \sqrt{n}$$

- Dengelenmiş bir ölçülerin ortalama hatası

$$m_f = \pm m \sqrt{Q_{ff}}$$

- Hata elipsi

$$W = \sqrt{(Q_{xx} - Q_{yy})^2 + 4Q_{xy}^2}$$

$$A = m \sqrt{(Q_{xx} + Q_{yy} + W) / 2}$$

$$B = m \sqrt{(Q_{xx} + Q_{yy} - W) / 2}$$

$$\theta = \arctan(2Q_{xy} / (Q_{xx} - Q_{yy})) / 2$$

4.3.4. Yükseklik Dengelemesi

Ölçülen serilerin ortalamaları alındıktan sonra bu değerlerle kotları bilenen pano haricinde kalan (laboratuar duvarına tesis edilmiş) 203, 204, 205, 206 no'lu noktalar ile alet kurulan P1 ve P2 noktaları kendi aralarında dengelemeye tabi tutulup buradan elde edilen sonuçlarla hesaplanan düzeltilmiş alet yükseklikleri kullanılarak ponadaki noktalara kestirme yapılmıştır. Bu işlemde amaç dış merkezlilik hatasını elemine ederken panodaki noktalara alete bağımlı olarak gelecek olan karesel ortalama hatalarla sınırlı ölçülerde kot taşımaktır.

4.3.4.1 Katsayılar Matrisi (A)'nın ve Hatalar Matrisi (L)'nin Oluşturulması

Ham veriler olarak ölçülen doğrultular ile bu doğrultular yardımıyla hesaplanmış olan s mesafeleri kullanılarak $\alpha = \arctan(\Delta h/s)$ bağıntısında α 'nın bilinmeyenleri olarak bulunan Δh ve s 'e göre fonksiyonun türevleri alınarak lineer hale getirilmiş ve türevde değerler yerine konarak bulunan katsayılar A matrisinin elemanlarını oluşturmuştur.

L hatalar matrisi ise kesin kotları bilinen noktaların alet kurulan noktalardan hesap yoluyla bulunan kotları farklarının (hata=ölçü-olması gereken) bağıntısından hesaplanarak oluşturulmuş α açılarından yazılmıştır.

Dengeleme işleri sonucunda $VV = (0,0106dak)^2$ aç, m ise 0,0364 dak. aç ile hesaplanmıştır.

4.3.5.Kalibrasyon Alanı Noktaları İçin Yüksekliklerin Hesaplanması

Dengeleme işlemi sonucunda hesaplanan düzeltilmiş alet yükseklikleri ve nokta kotları kullanılarak ölçülerin seriler ortalaması ve daha önceden hesap yoluyla bulunan s mesafelerinin de yardımıyla kotları kesin olarak bilinen ve alet kurulup ölçüm yapılmış olan P1 ve P2 noktalarından pano üzerindeki ağa ait noktalara kestirme yöntemiyle kot taşınmış ve bu kotların hataları önceden alete bağımlı olarak hesaplanan karesel ortalama hatalarla aynı kabul edilmiştir.

4.3.5.1. Yükseklikler İçin Karesel Ortalama Hataların Hesabı

- Bir ölçünün ortalama hatası

$$m = \pm \sqrt{[VV]/(n - u)}$$

- A- priori hatası

m_p =çelik şeritten hesaplanan düzeltme

- Kesin değerin ortalama hatası

$$m_i = \pm m \sqrt{n}$$

- Dengelenmiş ölçülerin ortalama hatası

$$m_f = \pm m \sqrt{Q_{ff}}$$

- Hata elipsi

$$W = \sqrt{(Q_{xx} - Q_{yy})^2 + 4Q_{xy}^2}$$

$$A = m\sqrt{(Q_{xx} + Q_{yy} + W)/2}$$

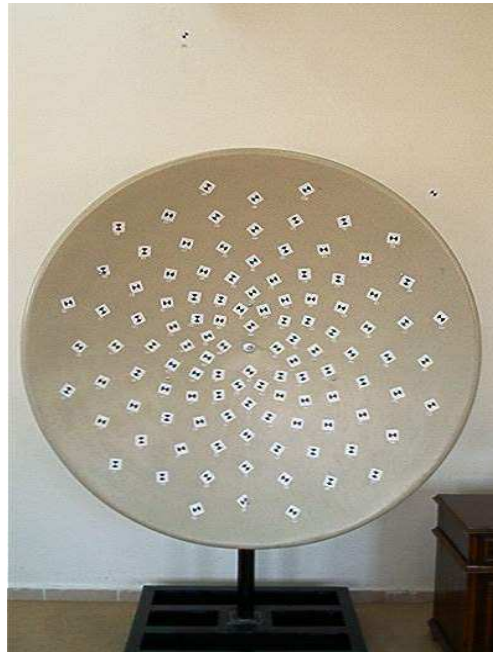
$$B = m\sqrt{(Q_{xx} + Q_{yy} - W)/2}$$

$$\theta = \arctan(2Q_{xy} / (Q_{xx} - Q_{yy})) / 2$$

Not: Bu hata elipsi dengelemesi yapılan noktalar için hesaplanıp pano üzerindeki ağ noktalarında da aynı değer olduğu kabulü yapılmıştır.

5. SONUÇ

Yersel fotogrametrik bir kalibrasyon alanının amacına yönelik olarak metrik olmayan amatör dijital kameraların kalibrasyonu ve distorsiyon analizlerini yapılmasını sağlayacak, gereken niteliklere sahip yersel fotogrametrik bir kalibrasyon alanı tesis edilmiştir. Bu kalibrasyon alanı, metrik olmayan kameralar gibi metrik kameraların da kalibrasyon ve distorsiyon analizine uygun olarak tesis edilmiştir. Ayrıca tesis edilen bu kalibrasyon alanında analog olarak çalışan amatör ya da metrik kameraların kalibrasyonunu yapmakta mümkün olacaktır.

Şekil 5.1. Tesis Edilen Kalibrasyon Ağı

Bu çalışma, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Anabilim Dalı Fotogrametri Laboratuvarı'nda gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda oluşturulan 112 noktalı kalibrasyon alanı üzerinde nokta konum doğruluğu yaklaşık 30-35 mikron olarak tespit edilmiştir. Kalibrasyon alanının tesisi için seçilen yüzey modeli bir çanak antendir. Düzgün bir sayısal yüzey modeline sahip olması ile beraber bir laboratuvar ortamında kurulabilmesi ve ölçülebilmesi bütün olarak yer değiştirilebilir olması ve geometrik olarak lens yüzey modeline benzerlik göstermesi sebepleri ile seçilmiştir. Bu şekilde objektifin geometrisinden kaynaklanan hataların analizi ve oluşan yüzey modelindeki resim çekme doğrultusu

üzerindeki derinlik farklarının dengeli dağılımı sağlanmıştır. Belirtilen bu nokta konum doğruluğuna ulaşmak amacı ile yapılan jeodezik çalışma için Wild T3 teodoliti seçilmiştir. Wild T3 0,15 mgon okuma hassasiyeti ile ek 9 da hesaplanan karesel ortalama hataya ulaşmak için ek 8 de hesaplandığı üzere beş seri ölçme yapılması yeterli bulunmuştur. Yatay ve düşey doğrultularda yapılan beş tamseri ölçmeler sonucunda bulunan seriler ortalaması ek.1 de verilmiştir.

Kalibrasyon alanına ait X,Y,Z koordinatları ve nokta konum doğrulukları hesaplanırken aletlerde var olabileceği düşünülen dış merkezlik hatalarını gidermek amacıyla oda içerisinde farklı doğrultularda da kontrol noktaları kullanılmıştır. Bu noktalar kalibrasyon alanı üzerindeki noktalar gibi beş tam seri ölçülmüş ve dengelemeye alınmıştır. Alet yüksekliklerinden kaynaklanacak Z doğrultusundaki hataları elimine etmek amacı ile laboratuvar duvarlarına tesis edilmiş olan 203, 204, 205, 206 kontrol noktaları için ek yükseklik ölçmeleri yapılmış ve çelik şeritle yapılan bu yükseklik ölçmeleri kendi aralarında dengelenerek sonuç ölçülere ve alet yüksekliklerine düzeltme olarak getirilmiştir. Bu şekilde X ve Y yönlerindeki nokta konum doğruluğuna göre daha düşük bir nokta konum doğruluğuna sahip Z yönündeki konum doğruluğu biraz daha yükseltilmiştir.

Yapılan çalışma sonunda elde edilen kalibrasyon alanına ait noktaların üç boyutlu koordinatları ve ulaşılan nokta konum doğrulukları ek 9 da verilmiştir.

Yersel fotogrametrik kamera kalibrasyonu amacı ile tesis edilen bu kalibrasyon alanında ulaşılan konum doğruluğu, yapılacak fotogrametrik kamera kalibrasyonunda resim ve cisim ölçek ilişkisi ile bağımlı olarak yeterlidir. Esasen, uygulanan kalibrasyon tekniğine bağlı olarak resim ve cisim arasındaki ölçek teğetsel ve radyal distorsiyon fonksiyonlarının katsayılarının tesbiti açısından sınırlayıcı bir faktördür. Dolayısı ile iç yöneltme parametreleri içinde ölçek ile ilişkili tek parametre kamera odak uzaklığıdır. Yersel fotogrametride kamera kalibrasyonu amacı ile kurulan kalibrasyon alanlarında nokta konum doğruluğu uygulanan kalibrasyon tekniğine bağımlı ve Fotogrametri mühendisi olan kalibratörün belirlediği bir etkidir.

Sonuç olarak, Şekil 5.1 de gösterilen GYTE Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Bölümü Fotogrametri Laboratuvarında tesis edilen bu kalibrasyon alanı benzerlerinin bulunduğu başka üniversitelerdeki (I.T.U. İnşaat Fakültesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Bölümü Fotogrametri Lab.) kalibrasyon alanları ile kıyaslandığında aynı doğrulukta, nitelik ve kullanım açısından daha kolay bir yapıya sahiptir.

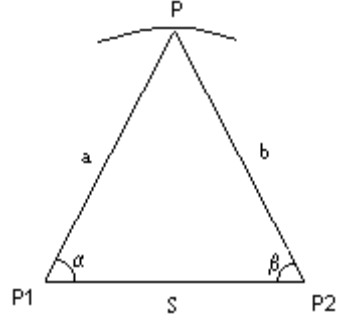
KAYNAKLAR

1. Ergün, B., (2003), “Yakın Resim Fotogrametrisinde Mikrofotogrametrik Uzman Sistem Tasarımı, Tesisi ve Kalibrasyonu” Doktora Tezi, İTÜ İnşaat Fakültesi
2. Ergün, B., (1999), “Üç Boyutlu Otomobil Yüzeyinin Dijital Fotogrametrik Yöntemle Modellenmesi” Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü
3. Atkinson, K. B., (1996), Close Range Photogrammetry and Machine Vision, Scotland: Whittles Publishing
4. Demiray, A. O., (2001), “Fotogrametrik Veri Elde Etme Sistemlerinin Kalibrasyon Yöntemleri” Yüksek Lisans Tezi, İTÜ İnşaat Fakültesi

ÖZGEÇMİŞ

17.01.1977 yılında Edirne'nin Uzunköprü ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğretimini İstanbul Tuzla'da tamamladı. 1996 yılında İTÜ İnşaat Fakültesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği bölümünü kazandı. 2001 yılında bu bölümden mezun oldu. Aralık 2001'den bu yana GYTE Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

EK 8 : Wild T3 İle Ölçülecek Noktaların Karesel Ortalama Hatası

$$m_r = 0,15 \text{ mgon}$$

$$S = 6,981 \text{ m}$$

$$a = 5,416 \text{ m}$$

$$b = 5,658 \text{ m}$$

$$\alpha = 58,31208 \text{ grad}$$

$$\beta = 54,88081 \text{ grad}$$

$$m_p = \frac{m_r * \text{Sqr}(a^2 + b^2)}{\text{Sqr}(n) * \rho * \text{Sin}(\alpha + \beta)}$$

$$n=3 \text{ için;}$$

$$m_p = 10,8877 \text{ mikron}$$

$$n=4 \text{ için;}$$

$$m_p = 9,4294 \text{ mikron}$$

$$n=5 \text{ için;}$$

$$m_p = 8,4336 \text{ mikron}$$

EK 1: P1 ve P2 den Ölçülen 5 Tam Serinin Seriler Ortalamaları

		P1 için			P2 için
D.No	B.No	seriler ort	D.No	B.No	seriler ort
P.1	P.2	320,00000000	P.2	P.1	0,00000000
	1	344,49932000		1	54,97916000
	2	346,88115000		2	57,47942000
	3	348,13099000		3	59,04563000
	4	347,87191000		4	59,03106000
	5	346,29212000		5	57,57155000
	6	343,83773000		6	55,32250000
	7	340,79805000		7	52,69704000
	8	338,13696000		8	50,54693000
	9	336,67806000		9	49,27542000
	10	336,89939000		10	49,18857000
	11	338,77647000		11	50,25811000
	12	341,60910000		12	52,39078000
	13	342,83864000		13	53,81787000
	14	345,36902000		14	56,28019000
	15	347,06988000		15	58,20668000
	16	347,55870000		16	58,95351000
	17	346,63607000		17	58,21061000
	18	344,78671000		18	56,54072000
	19	342,16053000		19	54,14044000
	20	339,48128000		20	51,92812000
	21	337,54803000		21	50,31269000
	22	336,92993000		22	49,65595000
	23	337,95793000		23	50,12337000
	24	340,19052000		24	51,63723000
	25	341,45884000		25	53,00443000
	26	343,82000000		26	55,14265000
	27	345,78225000		27	57,15991000
	28	346,88669000		28	58,45037000
	29	346,64228000		29	58,44791000
	30	345,30437000		30	57,24798000
	31	343,26555000		31	55,42858000
	32	340,80887000		32	53,27854000
	33	338,65019000		33	51,49109000
	34	337,45719000		34	50,39540000
	35	337,63776000		35	50,31012000
	36	339,14348000		36	51,25794000
	37	342,46453000		37	54,21549000
	38	344,45849000		38	56,16291000
	39	345,88382000		39	57,66995000
	40	346,25693000		40	58,25077000
	41	345,50627000		41	57,67187000
	42	344,01093000		42	56,35428000
	43	341,91616000		43	54,46050000
	44	339,81955000		44	52,68502000
	45	338,29679000		45	51,38041000
	46	337,80590000		46	50,84337000
	47	338,61514000		47	51,24809000

48	340,32399000	48	52,45297000
49	343,20970000	49	55,22839000
50	344,74136000	50	56,78831000
51	345,57520000	51	57,74952000
52	345,40344000	52	57,75785000
53	344,35561000	53	56,86612000
54	342,78174000	54	55,46086000
55	340,90765000	55	53,79160000
56	339,23505000	56	52,39049000
57	338,32720000	57	51,54571000
58	338,45355000	58	51,46968000
59	339,59634000	59	52,22376000
60	341,34285000	60	53,56453000
61	343,63536000	61	55,95308000
62	344,72319000	62	57,07086000
63	344,99143000	63	57,47713000
64	344,40029000	64	57,07094000
65	343,28518000	65	56,11712000
66	341,74086000	66	54,69586000
67	340,20467000	67	53,37652000
68	339,08800000	68	52,40846000
69	338,74082000	69	52,00277000
70	339,30771000	70	52,30466000
71	340,54516000	71	53,20543000
72	342,11324000	72	54,55387000
73	343,73484000	73	56,31915000
74	344,35323000	74	57,00439000
75	344,18368000	75	56,96856000
76	343,46284000	76	56,38998000
77	342,31581000	77	55,38607000
78	341,04462000	78	54,22566000
79	339,87514000	79	53,22881000
80	339,27165000	80	52,65042000
81	339,36231000	81	52,60177000
82	340,09980000	82	53,10112000
83	341,34061000	83	54,07841000
84	342,61201000	84	55,21996000
85	343,54354000	85	56,35845000
86	343,74641000	86	56,64011000
87	343,33173000	87	56,35013000
88	342,60561000	88	55,74641000
89	341,61692000	89	54,85842000
90	340,67309000	90	54,02240000
91	339,94728000	91	53,37911000
92	339,70467000	92	53,09200000
93	340,07147000	93	53,30390000
94	340,85311000	94	53,90228000
95	341,88052000	95	54,74520000
96	342,86829000	96	55,66298000
97	343,02675000	97	56,05932000
98	343,02594000	98	56,11336000
99	342,59103000	99	55,88432000

100	341,97025000	100	55,24362000
101	341,24999000	101	54,60902000
102	340,61837000	102	54,04732000
103	340,27272000	103	53,71518000
104	340,32396000	104	53,68576000
105	340,72660000	105	53,97779000
106	341,42160000	106	54,49249000
107	342,15124000	107	55,14041000
108	342,76398000	108	55,75946000
109	342,47015000	109	55,66218000
110	341,60343000	110	54,93131000
111	340,78185000	111	54,18793000
112	341,68792000	112	54,88081000
203	276,96584000	203	30,37605000
204	296,33164000	204	36,99121000
205	335,85303000	205	56,23531000
206	355,49972000	206	84,24279000
P2	260,00231000	P2	0,00124500

EK 2 : Trigonometrik Olarak Hesaplanan Kenarlar ve Kestirilmiş Nokta Koordinatları

N.No	kenar_P1	kenar_P2	Y_Ort.	X_Ort.
P.1	0,00000000	6,98100000	3000,00000000	5000,00000000
P.2	6,98100000	0,00000000	3000,00000000	5006,98100000
1	5,37963596	5,41711960	3004,11805821	5003,46151406
2	5,55773784	5,24463563	3004,11765136	5003,73274660
3	5,66871040	5,15465914	3004,12431895	5003,88899353
4	5,67155124	5,17787845	3004,14218621	5003,87411755
5	5,57441770	5,29822927	3004,16447294	5003,70557659
6	5,41923854	5,47919639	3004,18438634	5003,44369820
7	5,23207312	5,69505595	3004,19395289	5003,12815413
8	5,07465082	5,87669783	3004,19099891	5002,86139985
9	4,97693106	5,97059045	3004,17352064	5002,71137756
10	4,96521967	5,95136234	3004,15427032	5002,71945665
11	5,03799981	5,81996001	3004,13198439	5002,88238566
12	5,19245566	5,62268344	3004,12230883	5003,15724021
13	5,30194869	5,54143596	3004,14619126	5003,30450569
14	5,47875904	5,36056617	3004,14538602	5003,58225841
15	5,61564206	5,23815128	3004,14935257	5003,78395416
16	5,67012148	5,20509015	3004,16014748	5003,85271989
17	5,62287575	5,27711776	3004,18041857	5003,76042980
18	5,51020520	5,41559746	3004,20195874	5003,56453420
19	5,34098535	5,60420027	3004,21193846	5003,28415878
20	5,18226405	5,79133114	3004,21721963	5003,01179669
21	5,06191037	5,92016809	3004,20670196	5002,81542095
22	5,00931633	5,95762360	3004,18984803	5002,74561898
23	5,03756812	5,88353930	3004,16834490	5002,82877947
24	5,14455302	5,72778178	3004,15296260	5003,03633453
25	5,24978959	5,64482052	3004,17534907	5003,18225563
26	5,40378249	5,47792555	3004,17340835	5003,43271436

27	5,54749152	5,33729801	3004,17375890	5003,65436708
28	5,63897281	5,25822471	3004,17750768	5003,78766998
29	5,64278573	5,28021366	3004,19485325	5003,77415382
30	5,56275601	5,38108016	3004,21263221	5003,63290301
31	5,43773973	5,53056360	3004,22955859	5003,41757919
32	5,28492922	5,70423332	3004,23578457	5003,16047558
33	5,15507779	5,85211637	3004,23384941	5002,94097709
34	5,07124645	5,92912228	3004,21848093	5002,81459752
35	5,06022219	5,91284111	3004,20132766	5002,82040679
36	5,12540242	5,80727029	3004,18669376	5002,95657663
37	5,34288349	5,57948522	3004,19769943	5003,30540823
38	5,48272476	5,43842185	3004,19923330	5003,52515396
39	5,58933009	5,33612963	3004,19935688	5003,68863290
40	5,63254920	5,31184210	3004,20997030	5003,74189264
41	5,59580834	5,36992325	3004,22605121	5003,66790978
42	5,50681811	5,48088793	3004,24247361	5003,51090634
43	5,37376909	5,63065994	3004,25044432	5003,28802636
44	5,24683306	5,77692110	3004,25350173	5003,07196683
45	5,15057071	5,87921819	3004,24639402	5002,91487847
46	5,10801236	5,90927053	3004,23347193	5002,85823471
47	5,13286243	5,85047682	3004,21721553	5002,92598186
48	5,21720514	5,73048115	3004,20514629	5003,08803726
49	5,42094372	5,53207085	3004,21948209	5003,40332216
50	5,53240040	5,42358688	3004,22143262	5003,57588602
51	5,60130411	5,36501605	3004,22622390	5003,67609021
52	5,60496917	5,38055535	3004,23889839	5003,66707238
53	5,54573209	5,45908362	3004,25324753	5003,55879613
54	5,44878403	5,57328689	3004,26405166	5003,39221327
55	5,33016875	5,70510969	3004,26709230	5003,19415438
56	5,22940359	5,82047590	3004,26730400	5003,02271045
57	5,16565207	5,87990055	3004,25743124	5002,92544706
58	5,15634425	5,86796940	3004,24395560	5002,92860494
59	5,20780505	5,78712097	3004,23252737	5003,03429489
60	5,30223170	5,66399859	3004,22290687	5003,20635597
61	5,47788989	5,50711607	3004,24071734	5003,46750547
62	5,55724219	5,42987151	3004,24141321	5003,59073179
63	5,58786942	5,41277187	3004,24953751	5003,62845913
64	5,56286215	5,45862664	3004,26387844	5003,57278267
65	5,49844806	5,54075115	3004,27571259	5003,45705263
66	5,39805738	5,65002589	3004,27873400	5003,29111817
67	5,30419026	5,75731937	3004,28113448	5003,13150473
68	5,23363332	5,83317236	3004,27773154	5003,01528284
69	5,20159613	5,85436854	3004,26782562	5002,97359492
70	5,22015038	5,81275016	3004,25630625	5003,02222222
71	5,28261342	5,72524174	3004,24697833	5003,14152504
72	5,37886931	5,61533054	3004,24426978	5003,30430161
73	5,50846454	5,50463783	3004,25893299	5003,49351849
74	5,55786871	5,46167016	3004,26268904	5003,56642492
75	5,55772466	5,47614866	3004,27206126	5003,55496779
76	5,51951274	5,52992350	3004,28239177	5003,48226100
77	5,45025465	5,61265345	3004,28992179	5003,36182195
78	5,36749504	5,70142939	3004,29004344	5003,22576042

79	5,29630698	5,78253137	3004,29089990	5003,10468125
80	5,25306093	5,82242250	3004,28486258	5003,03884876
81	5,24692895	5,81383622	3004,27553393	5003,04139327
82	5,28055840	5,76103021	3004,26719040	5003,11052779
83	5,34891997	5,67327656	3004,26020521	5003,23443912
84	5,43017049	5,58383187	3004,25848344	5003,36928336
85	5,51528539	5,52222348	3004,27469791	5003,48501517
86	5,53659045	5,50924481	3004,28004063	5003,51213411
87	5,51832385	5,54081455	3004,28863082	5003,47268538
88	5,47746066	5,59386777	3004,29591145	5003,39819365
89	5,41501017	5,66379350	3004,29859111	5003,29309120
90	5,35545906	5,72955257	3004,29913397	5003,19349163
91	5,30897918	5,77930147	3004,29763730	5003,11698149
92	5,28660785	5,79436721	3004,29132500	5003,08751556
93	5,29980733	5,76727279	3004,28413428	5003,11996013
94	5,34124649	5,71182660	3004,27870093	5003,19712878
95	5,40008832	5,63883328	3004,27311083	5003,30173859
96	5,46532781	5,56930351	3004,27236840	5003,40832456
97	5,49789898	5,56250077	3004,28928254	5003,43932384
98	5,50273645	5,56355472	3004,29310038	5003,44229540
99	5,49011331	5,59770473	3004,30661473	5003,40505708
100	5,44359675	5,64022127	3004,30284394	5003,33440844
101	5,39888184	5,69093478	3004,30464051	5003,25852654
102	5,35873598	5,73474011	3004,30450972	5003,19174675
103	5,33429405	5,75800448	3004,30206339	5003,15387756
104	5,33065754	5,75304734	3004,29659242	5003,15518673
105	5,35040253	5,72410202	3004,29239139	5003,19408568
106	5,38519094	5,67388996	3004,28494718	5003,26182605
107	5,43103526	5,62251791	3004,28343958	5003,33890542
108	5,47579398	5,58019003	3004,28614000	5003,40783268
109	5,47233592	5,60421632	3004,29910615	5003,38587458
110	5,42188396	5,66634052	3004,30474616	5003,29635953
111	5,36872958	5,72336138	3004,30431127	5003,20876328
112	5,41577279	5,65804055	3004,29552048	5003,29834788
203	4,79772199	9,77056350	3004,48708975	4998,30171795
204	4,77269794	8,68047442	3004,76477662	4999,72513755
205	5,68421449	6,21889360	3004,80635952	5003,03466680
206	7,52198572	4,99223119	3004,84009079	5005,75793282

EK 7 : Z Dengelemesinde Kullanılan Matrisler

A Matrisi

-0,00008543	0,14324589
0,00018786	0,20843210
-0,00007721	0,10234822
-0,00017602	0,20952460
-0,00006594	0,11520105
-0,00012865	0,17592567
-0,00015227	0,16080024
-0,00012697	0,13294354
-0,00039796	0,20031082
0,00000000	0,14324566

L (Hatalar Matrisi)

-0,04015752
-0,01050306
-0,00637218
0,04231342
0,00112893
-0,00033947
0,02183439
-0,06717548
-0,04975196
-0,03753229

Q Matrisi

5240551,787	3323,789563
3323,789563	5,857139069

Kenarlar

p1_p2	6,98100000
p1_203	4,79772199
p2_203	9,77056350
p1_204	4,77269794
p2_204	8,68047442
p1_205	5,68421449
p2_205	6,21889360
p1_206	7,52198572
p2_206	4,99223119
p2_p1	6,98100000

n Matrisi

1,94748E-05
-0,02041949

X Matrisi

34,18880607
-0,054869514

V Matrisi

0,029376889
0,005489351
-0,00188347
-0,05982797
-0,00970442
-0,01371179
-0,03586332
0,055539846
0,02515519
0,029672467

Dengeli ölçüler

-13,72441311
14,90297735
7,14503653
15,58239803
8,38742358
11,13202821
9,77139068
9,37759785
13,48394319
-14,08654153

Dengeli Z ler

p1_p2	-0,00123882
p1_203	2,67160066
p2_203	2,67071685
p1_204	2,71960493
p2_204	2,71981016
p1_205	2,53170619
p2_205	2,53159672
p1_206	2,64359488
p2_206	2,64298182
p2_p1	-0,00090548

m= 0,03647319

Dengeli Zler

001	101,82543488
002	101,65970832
003	101,38205658
004	101,06750716
005	100,80351847
006	100,65282616
007	100,65498303
008	100,82452370
009	101,10043064
010	101,41934677
011	101,68950014
012	101,83025114
013	101,79485945
014	101,71677423
015	101,50690624
016	101,22342248
017	100,94690015
018	100,76382545
019	100,68155432
020	100,76948302
021	100,97934898
022	101,26128075
023	101,53481630
024	101,73365559
025	101,72981915
026	101,72049424
027	101,58845805
028	101,35989089
029	101,10002523
030	100,88222785
031	100,76561361
032	100,76477875
033	100,90338274
034	101,12562032
035	101,38949347
036	101,60567050
037	101,68739799
038	101,61759658
039	101,45695285
040	101,23015100
041	101,01120602
042	100,86501372
043	100,80012955
044	100,86775953
045	101,03213579
046	101,25714986
047	101,47544744
048	101,63556195
049	101,61812654
050	101,51261390
051	101,33574225

052	101,13358776
053	100,96600060
054	100,86965209
055	100,87534953
056	100,98249823
057	101,15373979
058	101,35794161
059	101,52344278
060	101,62246401
061	101,52768601
062	101,40702077
063	101,23662666
064	101,07189422
065	100,96581936
066	100,91640075
067	100,96619299
068	101,09056644
069	101,25553146
070	101,41655645
071	101,53518767
072	101,57243332
073	101,43671205
074	101,31260093
075	101,16962406
076	101,05222553
077	100,98927894
078	100,98738503
079	101,06205939
080	101,18100897
081	101,32473528
082	101,43862413
083	101,51063116
084	101,50574990
085	101,35235159
086	101,24295746
087	101,13965870
088	101,06806695
089	101,03323532
090	101,06630715
091	101,14936756
092	101,24481672
093	101,35602391
094	101,42749109
095	101,45587986
096	101,42981274
097	101,28297612
098	101,20429313
099	101,14102042
100	101,10409422
101	101,10308284
102	101,14356422

103	101,20945177
104	101,28958052
105	101,35065891
106	101,39414597
107	101,39102685
108	101,35424025
109	101,24869094
110	101,15674668
111	101,25394050
112	101,33010173

EK 5 : P1 İçin 5 Tam Serinin Seriler Ortalaması

Nokta NO P1 otr

P.2	-13,7538
001	3,493088
002	1,487692
003	-1,65891
004	-5,17641
005	-8,24721
006	-10,2131
007	-10,5453
008	-8,76898
009	-5,48015
010	-1,41227
011	2,02065
012	3,680602
013	3,182
014	2,171892
015	-0,25889
016	-3,43729
017	-6,57615
018	-8,79206
019	-10,0243
020	-9,27208
021	-6,87144
022	-3,37191
023	0,078328
024	2,524352
025	2,42199
026	2,246656
027	0,658374
028	-1,92659
029	-4,83877
030	-7,37738
031	-8,86677
032	-9,14951
033	-7,69569
034	-5,05475
035	-1,76167
036	0,944724
037	1,878202
038	1,011428
039	-0,84513
040	-3,38521
041	-5,88322
042	-7,64799
043	-8,59066
044	-7,98855
045	-6,13547
046	-3,39235
047	-0,67662
048	1,292352
049	1,058086
050	-0,19797

052	-4,48847
053	-6,44882
054	-7,67491
055	-7,77558
056	-6,63646
057	-4,62311
058	-2,11851
059	-0,07569
060	1,113768
061	-0,02787
062	-1,40527
063	-3,33623
064	-5,22836
065	-6,50617
066	-7,20214
067	-6,73312
068	-5,32837
069	-3,34131
070	-1,37685
071	0,075832
072	0,50633
073	-1,06289
074	-2,48561
075	-4,10978
076	-5,49416
077	-6,25557
078	-6,41514
079	-5,60559
080	-4,22146
081	-2,50038
082	-1,09226
083	-0,22634
084	-0,27775
085	-2,04663
086	-3,28899
087	-4,49234
088	-5,33772
089	-5,83649
090	-5,49434
091	-4,52773
092	-3,31706
093	-2,08646
094	-1,2106
095	-0,87081
096	-1,17398
097	-2,86514
098	-3,72077
099	-4,50145
100	-4,96792
101	-5,02078
102	-4,57935

104	-2,86589
105	-2,12824
106	-1,59712
107	-1,6222
108	-2,01352
109	-3,2556
110	-4,36675
111	-3,24554
112	-2,34843
203	14,89749
204	15,64223
205	11,14574
206	9,322058

051	-2,20403

103	-3,81644

EK 6 : P2 İçin 5 Tam Serinin Seriler Ortalaması

Nokta NO P2 ort

P.1	-14,1162
001	3,004984
002	1,092478
003	-2,31646
004	-6,15669
005	-9,14369
006	-10,5558
007	-10,1401
008	-8,04913
009	-4,9922
010	-1,61114
011	1,30733
012	2,946916
013	2,583296
014	1,745998
015	-0,7639
016	-4,22826
017	-7,47872
018	-9,40563
019	-10,0084
020	-8,74295
021	-6,34826
022	-3,32426
023	-0,39031
024	1,819006
025	1,807478
026	1,75094
027	0,238996
028	-2,52931
029	-5,64859
030	-8,08998
031	-9,21275
032	-8,92661
033	-7,21963
034	-4,76655
035	-1,94232
036	0,392118
037	1,34178
038	0,568576
039	-1,32881
040	-4,0623
041	-6,59733
042	-8,14084
043	-8,6485
044	-7,6996
045	-5,80195
046	-3,36628
047	-1,02338
048	0,72977
049	0,536714
050	-0,66991

052	-5,1533
053	-7,01286
054	-7,95548
055	-7,71216
056	-6,40291
057	-4,49913
058	-2,29867
059	-0,51074
060	0,59175
061	-0,48246
062	-1,90786
063	-3,91339
064	-5,78997
065	-6,91218
066	-7,32964
067	-6,65475
068	-5,2193
069	-3,42411
070	-1,68051
071	-0,39389
072	0,029238
073	-1,55064
074	-2,99567
075	-4,65313
076	-5,94057
077	-6,59654
078	-6,47641
079	-5,57653
080	-4,24311
081	-2,66864
082	-1,45454
083	-0,66458
084	-0,73323
085	-2,50536
086	-3,77765
087	-4,93224
088	-5,70955
089	-5,99788
090	-5,58057
091	-4,64635
092	-3,66741
093	-2,35785
094	-1,59285
095	-1,28548
096	-1,58952
097	-3,26979
098	-4,21551
099	-4,86513
100	-5,24405
101	-5,20874
102	-4,72312

104	-3,10
105	-2,44
106	-1,98
107	-2,03
108	-2,48
109	-3,65
110	-4,64
111	-3,53
112	-2,69
203	7,15
204	8,40
205	9,81
206	13,46

051	-2,77519

103	-3,97988

Ek 9 : Koordinatlar ve Karesel Ortalama Hataları

	Y	my	X	mx	Z	
	001	3004,11805821	0,000000026	5003,46151406	0,000000037	101,82543488
	002	3004,11765136	0,000000028	5003,73274660	0,000000039	101,65970832
	003	3004,12431895	0,000000029	5003,88899353	0,000000040	101,38205658
	004	3004,14218621	0,000000029	5003,87411755	0,000000040	101,06750716
	005	3004,16447294	0,000000028	5003,70557659	0,000000039	100,80351847
	006	3004,18438634	0,000000026	5003,44369820	0,000000038	100,65282616
	007	3004,19395289	0,000000024	5003,12815413	0,000000037	100,65498303
	008	3004,19099891	0,000000023	5002,86139985	0,000000037	100,82452370
	009	3004,17352064	0,000000021	5002,71137756	0,000000037	101,10043064
	010	3004,15427032	0,000000021	5002,71945665	0,000000036	101,41934677
	011	3004,13198439	0,000000022	5002,88238566	0,000000035	101,68950014
	012	3004,12230883	0,000000024	5003,15724021	0,000000036	101,83025114
	013	3004,14619126	0,000000025	5003,30450569	0,000000037	101,79485945
	014	3004,14538602	0,000000027	5003,58225841	0,000000038	101,71677423
	015	3004,14935257	0,000000028	5003,78395416	0,000000040	101,50690624
	016	3004,16014748	0,000000029	5003,85271989	0,000000041	101,22342248
	017	3004,18041857	0,000000028	5003,76042980	0,000000040	100,94690015
	018	3004,20195874	0,000000027	5003,56453420	0,000000039	100,76382545
	019	3004,21193846	0,000000026	5003,28415878	0,000000038	100,68155432
	020	3004,21721963	0,000000024	5003,01179669	0,000000037	100,76948302
	021	3004,20670196	0,000000022	5002,81542095	0,000000037	100,97934898
	022	3004,18984803	0,000000022	5002,74561898	0,000000037	101,26128075
	023	3004,16834490	0,000000022	5002,82877947	0,000000036	101,53481630
	024	3004,15296260	0,000000024	5003,03633453	0,000000036	101,73365559
	025	3004,17534907	0,000000025	5003,18225563	0,000000037	101,72981915
	026	3004,17340835	0,000000026	5003,43271436	0,000000038	101,72049424
	027	3004,17375890	0,000000028	5003,65436708	0,000000039	101,58845805
	028	3004,17750768	0,000000028	5003,78766998	0,000000040	101,35989089
	029	3004,19485325	0,000000028	5003,77415382	0,000000041	101,10002523
	030	3004,21263221	0,000000028	5003,63290301	0,000000040	100,88222785
	031	3004,22955859	0,000000026	5003,41757919	0,000000039	100,76561361
	032	3004,23578457	0,000000025	5003,16047558	0,000000038	100,76477875
	033	3004,23384941	0,000000023	5002,94097709	0,000000038	100,90338274
	034	3004,21848093	0,000000022	5002,81459752	0,000000038	101,12562032
	035	3004,20132766	0,000000022	5002,82040679	0,000000037	101,38949347
	036	3004,18669376	0,000000023	5002,95657663	0,000000037	101,60567050
	037	3004,19769943	0,000000026	5003,30540823	0,000000038	101,68739799
	038	3004,19923330	0,000000027	5003,52515396	0,000000039	101,61759658
	039	3004,19935688	0,000000028	5003,68863290	0,000000040	101,45695285
	040	3004,20997030	0,000000028	5003,74189264	0,000000041	101,23015100
	041	3004,22605121	0,000000028	5003,66790978	0,000000040	101,01120602
	042	3004,24247361	0,000000027	5003,51090634	0,000000040	100,86501372
	043	3004,25044432	0,000000026	5003,28802636	0,000000039	100,80012955
	044	3004,25350173	0,000000024	5003,07196683	0,000000038	100,86775953
	045	3004,24639402	0,000000023	5002,91487847	0,000000038	101,03213579
	046	3004,23347193	0,000000023	5002,85823471	0,000000038	101,25714986
	047	3004,21721553	0,000000023	5002,92598186	0,000000037	101,47544744
	048	3004,20514629	0,000000024	5003,08803726	0,000000037	101,63556195
	049	3004,21948209	0,000000026	5003,40332216	0,000000039	101,61812654
	050	3004,22143262	0,000000027	5003,57588602	0,000000040	101,51261390
	051	3004,22622390	0,000000028	5003,67609021	0,000000041	101,33574225
	052	3004,23889839	0,000000028	5003,66707238	0,000000041	101,13358776
	053	3004,25324753	0,000000027	5003,55879613	0,000000040	100,96600060

[illegible]

054	3004,26405166	0,000000026	5003,39221327	0,000000040	100,86965209
055	3004,26709230	0,000000025	5003,19415438	0,000000039	100,87534953
056	3004,26730400	0,000000024	5003,02271045	0,000000039	100,98249823
057	3004,25743124	0,000000023	5002,92544706	0,000000038	101,15373979
058	3004,24395560	0,000000023	5002,92860494	0,000000038	101,35794161
059	3004,23252737	0,000000024	5003,03429489	0,000000038	101,52344278
060	3004,22290687	0,000000025	5003,20635597	0,000000038	101,62246401
061	3004,24071734	0,000000027	5003,46750547	0,000000039	101,52768601
062	3004,24141321	0,000000027	5003,59073179	0,000000040	101,4070207
063	3004,24953751	0,000000028	5003,62845913	0,000000041	101,23662666
064	3004,26387844	0,000000027	5003,57278267	0,000000041	101,07189422
065	3004,27571259	0,000000027	5003,45705263	0,000000040	100,96581936
066	3004,27873400	0,000000026	5003,29111817	0,000000040	100,91640075
067	3004,28113448	0,000000025	5003,13150473	0,000000039	100,96619299
068	3004,27773154	0,000000024	5003,01528284	0,000000039	101,09056644
069	3004,26782562	0,000000024	5002,97359492	0,000000039	101,25553146
070	3004,25630625	0,000000024	5003,02222222	0,000000038	101,41655645
071	3004,24697833	0,000000025	5003,14152504	0,000000038	101,53518767
072	3004,24426978	0,000000026	5003,30430161	0,000000039	101,57243332
073	3004,25893299	0,000000027	5003,49351849	0,000000040	101,43671205
074	3004,26268904	0,000000027	5003,56642492	0,000000041	101,31260093
075	3004,27206126	0,000000027	5003,55496779	0,000000041	101,16962406
076	3004,28239177	0,000000027	5003,48226100	0,000000041	101,05222553
077	3004,28992179	0,000000026	5003,36182195	0,000000040	100,98927894
078	3004,29004344	0,000000025	5003,22576042	0,000000040	100,98738503
079	3004,29089990	0,000000025	5003,10468125	0,000000039	101,06205939
080	3004,28486258	0,000000024	5003,03884876	0,000000039	101,18100897
081	3004,27553393	0,000000024	5003,04139327	0,000000039	101,32473528
082	3004,26719040	0,000000025	5003,11052779	0,000000039	101,43862413
083	3004,26020521	0,000000025	5003,23443912	0,000000039	101,51063116
084	3004,25848344	0,000000026	5003,36928336	0,000000039	101,50574990
085	3004,27469791	0,000000027	5003,48501517	0,000000040	101,35235159
086	3004,28004063	0,000000027	5003,51213411	0,000000041	101,24295746
087	3004,28863082	0,000000027	5003,47268538	0,000000041	101,13965870
088	3004,29591145	0,000000026	5003,39819365	0,000000040	101,06806695
089	3004,29859111	0,000000026	5003,29309120	0,000000040	101,03323532
090	3004,29913397	0,000000025	5003,19349163	0,000000040	101,06630715
091	3004,29763730	0,000000025	5003,11698149	0,000000040	101,14936756
092	3004,29132500	0,000000024	5003,08751556	0,000000039	101,24481672
093	3004,28413428	0,000000025	5003,11996013	0,000000039	101,35602391
094	3004,27870093	0,000000025	5003,19712878	0,000000039	101,42749109
095	3004,27311083	0,000000026	5003,30173859	0,000000039	101,455879

[illegible]

[illegible]

0,03647319
0,03647319
0,03647319
0,03647319
0,03647319
0,03647319
0,03647319
0,03647319
0,03647319

EK 3 : Yatay Ölçü Dengelemesinde Kullanılan Matrisler

A Matrisi (Matris Köşegenince Dizilmiş
Elemanların Sütunsal Gösterimi)

L (Hatalar Matrisi)

p2/p1	p2/p1
-9,11932062	0,00000000
-7,61448345	9,05871984
-7,69329734	8,48659703
-7,70457707	8,17078582
-7,66741902	8,19796429
-7,59166265	8,53180952
-7,46498039	9,07058637
-7,27479328	9,75340059
-7,07369522	10,36061038
-6,96862141	10,72653460
-7,02239621	10,72748564
-7,22962745	10,36388300
-7,45490570	9,73363494
-7,48368651	9,38984482
-7,59753368	8,79185874
-7,63883541	8,37648131
-7,62891597	8,23766492
-7,57182616	8,41749597
-7,47390142	8,81041493
-7,32928308	9,39981632
-7,13948193	9,99694417
-6,99511019	10,45184513
-6,96567931	10,62971152
-7,09638797	10,45687477
-7,30355740	9,98947924
-7,35074559	9,64470876
-7,48379824	9,09861492
-7,55960318	8,63404262
-7,58319553	8,36367946
-7,54592700	8,38706050
-7,47401394	8,66669761
-7,35803545	9,10622411
-7,20367668	9,65463005
-7,04532963	10,14250156
-6,96733979	10,44255520
-7,01217428	10,44545838
-7,16495262	10,14601216
-7,37146519	9,36138383
-7,46561044	8,89318320
-7,51667964	8,55743068
-7,50864303	8,44790784
-7,45715389	8,59190004
-7,37051616	8,90631004
-7,24865468	9,37036380
-7,10398689	9,83631083
-6,99503460	10,19036417
-6,97387460	10,32934847

0,0000000000000000
-0,000000028389117
-0,000000028785955
-0,000000028906726
-0,000000028782964
-0,000000028455190
-0,000000027933503
-0,000000027185337
-0,000000026462573
-0,000000026087143
-0,000000026242077
-0,000000026932234
-0,000000027741613
-0,000000027904704
-0,000000028405395
-0,000000028652074
-0,000000028649893
-0,000000028430279
-0,000000028019642
-0,000000027439846
-0,000000026733368
-0,000000026213108
-0,000000026084173
-0,000000026523956
-0,000000027237107
-0,000000027441530
-0,000000027978615
-0,000000028337652
-0,000000028479235
-0,000000028351685
-0,000000028059922
-0,000000027594425
-0,000000027000894
-0,000000026418427
-0,000000026130785
-0,000000026268530
-0,000000026780036
-0,000000027574501
-0,000000027973584
-0,000000028213400
-0,000000028228072
-0,000000028023720
-0,000000027684209
-0,000000027198119
-0,000000026655535
-0,000000026256203
-0,000000026168351

-7,07021310	10,19029301
-7,22248799	9,83525003
-7,37281586	9,14091084
-7,43766447	8,78036919
-7,45912662	8,57539869
-7,43110073	8,58987162
-7,36657239	8,80406034
-7,27384568	9,14330887
-7,15738053	9,56159276
-7,03675369	9,93411961
-6,97946388	10,15728093
-7,01224539	10,16171819
-7,12243464	9,93505925
-7,26063250	9,56256110
-7,35649053	8,99689913
-7,40192091	8,74323314
-7,39792392	8,66421642
-7,35004715	8,77179232
-7,27957224	9,00343791
-7,19032643	9,34803690
-7,08589982	9,68725665
-7,00812106	9,94230461
-6,99662620	10,04184541
-7,06058180	9,94367594
-7,16676210	9,68863305
-7,27072670	9,33901599
-7,32963000	8,93551963
-7,35015744	8,78511011
-7,32692488	8,80488201
-7,27679199	8,94880487
-7,20478861	9,19381814
-7,12802031	9,47978547
-7,04613310	9,73827888
-7,01074763	9,88535214
-7,03302785	9,88689937
-7,10157222	9,74232120
-7,19692378	9,47934746
-7,27429198	9,19407739
-7,29371544	8,94642595
-7,29401103	8,88880167
-7,25990928	8,96570445
-7,21057192	9,11542474
-7,14965899	9,33270859
-7,08846988	9,54262144
-7,04031842	9,70706278
-7,03291040	9,77501284
-7,07145861	9,71008506
-7,13435987	9,54787696
-7,20810463	9,32873065
-7,26421409	9,10576389
-7,24368710	9,03381654
-7,23720430	9,02596696
-7,19187125	9,09606445
-7,16352906	9,24408276
-7,11694715	9,40176446

-0,000000026479547
-0,000000027014494
-0,000000027632389
-0,000000027913579
-0,000000028035473
-0,000000027942491
-0,000000027685516
-0,000000027326941
-0,000000026876506
-0,000000026442109
-0,000000026212398
-0,000000026313685
-0,000000026692220
-0,000000027187134
-0,000000027609552
-0,000000027811929
-0,000000027818849
-0,000000027648142
-0,000000027372373
-0,000000027023638
-0,000000026632591
-0,000000026342832
-0,000000026296554
-0,000000026504388
-0,000000026877963
-0,000000027274162
-0,000000027549341
-0,000000027643516
-0,000000027570962
-0,000000027375300
-0,000000027097002
-0,000000026806752
-0,000000026500068
-0,000000026361420
-0,000000026428616
-0,000000026672453
-0,000000027014437
-0,000000027312474
-0,000000027428150
-0,000000027448181
-0,000000027322919
-0,000000027134305
-0,000000026903855
-0,000000026666839
-0,000000026487953
-0,000000026453144
-0,000000026577531
-0,000000026809253
-0,000000027079466
-0,000000027309824
-0,000000027250820
-0,000000027236631
-0,000000027087758
-0,000000026958276
-0,000000026788818

-7,07593489	9,54287194
-7,05620269	9,62505064
-7,06876632	9,62593038
-7,10319557	9,54567238
-7,16042345	9,40639869
-7,20641046	9,24501294
-7,23542736	9,10022805
-7,19789477	9,13929707
-7,13861993	9,32238926
-7,08720089	9,50693960
-7,15905518	9,32341562
4,69699161	12,41008401
0,76818821	13,31664340
-5,97929831	9,47011954
-6,47860806	5,44588695
-9,11932062	0,00000000
-7,61448345	9,05871984
-7,69329734	8,48659703
-7,70457707	8,17078582
-7,66741902	8,19796429
-7,59166265	8,53180952
-7,46498039	9,07058637
-7,27479328	9,75340059
-7,07369522	10,36061038
-6,96862141	10,72653460
-7,02239621	10,72748564
-7,22962745	10,36388300
-7,45490570	9,73363494
-7,48368651	9,38984482
-7,59753368	8,79185874
-7,63883541	8,37648131
-7,62891597	8,23766492
-7,57182616	8,41749597
-7,47390142	8,81041493
-7,32928308	9,39981632
-7,13948193	9,99694417
-6,99511019	10,45184513
-6,96567931	10,62971152
-7,09638797	10,45687477
-7,30355740	9,98947924
-7,35074559	9,64470876
-7,48379824	9,09861492
-7,55960318	8,63404262
-7,58319553	8,36367946
-7,54592700	8,38706050
-7,47401394	8,66669761
-7,35803545	9,10622411
-7,20367668	9,65463005
-7,04532963	10,14250156
-6,96733979	10,44255520
-7,01217428	10,44545838
-7,16495262	10,14601216
-7,37146519	9,36138383
-7,46561044	8,89318320
-7,51667964	8,55743068

-0,000000026640073
-0,000000026548342
-0,000000026593959
-0,000000026719704
-0,000000026918201
-0,000000027097670
-0,000000027219251
-0,000000027091041
-0,000000026872492
-0,000000026673241
-0,000000026925676
0,000000006763202
-0,000000003699938
-0,000000023252269
-0,000000025644020
0,000000000000000
-0,000000002952106
-0,000000002974673
-0,000000002928289
-0,000000002886281
-0,000000002858684
-0,000000002794195
-0,000000002684516
-0,000000002572790
-0,000000002523649
-0,000000002558011
-0,000000002690825
-0,000000002848196
-0,000000002845240
-0,000000002904898
-0,000000002891369
-0,000000002848140
-0,000000002813522
-0,000000002765205
-0,000000002698755
-0,000000002599961
-0,000000002521546
-0,000000002510149
-0,000000002599137
-0,000000002734254
-0,000000002744315
-0,000000002811788
-0,000000002841773
-0,000000002810765
-0,000000002765603
-0,000000002743406
-0,000000002688864
-0,000000002624603
-0,000000002535643
-0,000000002503214
-0,000000002534648
-0,000000002631054
-0,000000002736925
-0,000000002771799
-0,000000002768445

-7,50864303	8,44790784
-7,45715389	8,59190004
-7,37051616	8,90631004
-7,24865468	9,37036380
-7,10398689	9,83631083
-6,99503460	10,19036417
-6,97387460	10,32934847
-7,07021310	10,19029301
-7,22248799	9,83525003
-7,37281586	9,14091084
-7,43766447	8,78036919
-7,45912662	8,57539869
-7,43110073	8,58987162
-7,36657239	8,80406034
-7,27384568	9,14330887
-7,15738053	9,56159276
-7,03675369	9,93411961
-6,97946388	10,15728093
-7,01224539	10,16171819
-7,12243464	9,93505925
-7,26063250	9,56256110
-7,35649053	8,99689913
-7,40192091	8,74323314
-7,39792392	8,66421642
-7,35004715	8,77179232
-7,27957224	9,00343791
-7,19032643	9,34803690
-7,08589982	9,68725665
-7,00812106	9,94230461
-6,99662620	10,04184541
-7,06058180	9,94367594
-7,16676210	9,68863305
-7,27072670	9,33901599
-7,32963000	8,93551963
-7,35015744	8,78511011
-7,32692488	8,80488201
-7,27679199	8,94880487
-7,20478861	9,19381814
-7,12802031	9,47978547
-7,04613310	9,73827888
-7,01074763	9,88535214
-7,03302785	9,88689937
-7,10157222	9,74232120
-7,19692378	9,47934746
-7,27429198	9,19407739
-7,29371544	8,94642595
-7,29401103	8,88880167
-7,25990928	8,96570445
-7,21057192	9,11542474
-7,14965899	9,33270859
-7,08846988	9,54262144
-7,04031842	9,70706278
-7,03291040	9,77501284
-7,07145861	9,71008506
-7,13435987	9,54787696

-0,000000002741871
-0,000000002707338
-0,000000002676899
-0,000000002616673
-0,000000002547409
-0,000000002493834
-0,000000002488974
-0,000000002557414
-0,000000002654872
-0,000000002714842
-0,000000002719645
-0,000000002710635
-0,000000002680508
-0,000000002644271
-0,000000002618549
-0,000000002562359
-0,000000002511456
-0,000000002482949
-0,000000002508528
-0,000000002578702
-0,000000002652371
-0,000000002672408
-0,000000002674682
-0,000000002658226
-0,000000002625313
-0,000000002594419
-0,000000002562160
-0,000000002522711
-0,000000002480675
-0,000000002491106
-0,000000002527258
-0,000000002585779
-0,000000002643986
-0,000000002640405
-0,000000002629832
-0,000000002608800
-0,000000002585864
-0,000000002557044
-0,000000002531323
-0,000000002489486
-0,000000002478743
-0,000000002501935
-0,000000002540446
-0,000000002586233
-0,000000002621334
-0,000000002592571
-0,000000002595613
-0,000000002569664
-0,000000002547296
-0,000000002520238
-0,000000002498012
-0,000000002486502
-0,000000002485876
-0,000000002507079
-0,000000002544596

-7,20810463	9,32873065
-7,26421409	9,10576389
-7,24368710	9,03381654
-7,23720430	9,02596696
-7,19187125	9,09606445
-7,16352906	9,24408276
-7,11694715	9,40176446
-7,07593489	9,54287194
-7,05620269	9,62505064
-7,06876632	9,62593038
-7,10319557	9,54567238
-7,16042345	9,40639869
-7,20641046	9,24501294
-7,23542736	9,10022805
-7,19789477	9,13929707
-7,13861993	9,32238926
-7,08720089	9,50693960
-7,15905518	9,32341562
4,69699161	12,41008401
0,76818821	13,31664340
-5,97929831	9,47011954
-6,47860806	5,44588695
9,11932062	0,00000000
7,63523678	8,93379036
7,51794914	9,53013502
7,40833500	9,88171816
7,37736453	9,83571737
7,42824257	9,44449351
7,50098858	8,87315698
7,56250666	8,23204398
7,59396286	7,72557746
7,62491544	7,45329181
7,65974391	7,46693020
7,70330649	7,76602518
7,69987118	8,30105672
7,62200773	8,59577065
7,52968740	9,18382880
7,41776231	9,62729738
7,35070924	9,77535051
7,36239852	9,55666408
7,41590998	9,12093069
7,49348131	8,53758120
7,53401833	8,00478270
7,56636744	7,64106320
7,59672643	7,51505689
7,63630416	7,66595832
7,65450966	8,05870424
7,58961800	8,34204710
7,52777182	8,85398443
7,43433454	9,32748539
7,35267964	9,61876019
7,32243054	9,57842061
7,36104091	9,26178607
7,41666142	8,80311523
7,47495428	8,28742145

-0,000000002574126
-0,000000002601297
-0,000000002561137
-0,000000002560824
-0,000000002527543
-0,000000002521887
-0,000000002509552
-0,000000002491305
-0,000000002482722
-0,000000002498240
-0,000000002513843
-0,000000002545477
-0,000000002566338
-0,000000002564207
-0,000000002537689
-0,000000002510291
-0,000000002490935
-0,000000002531380
-0,000000000213475
-0,000000000506191
-0,000000001608328
0,000000001687795

7,50996728	7,87026985
7,54502235	7,63933226
7,57605225	7,65022590
7,59695768	7,90327765
7,51656003	8,58426662
7,43855752	9,03866610
7,36097995	9,38880170
7,30827958	9,49880218
7,31437512	9,32993724
7,35392976	8,99078123
7,41545380	8,53484930
7,45687061	8,11397874
7,48895675	7,82098147
7,51624605	7,71807620
7,54206723	7,84374372
7,54706678	8,15227940
7,44227798	8,77735785
7,36950936	9,13622491
7,30966851	9,34739455
7,28733837	9,32135231
7,31049035	9,08576059
7,35537764	8,73936308
7,40678480	8,34611114
7,43824868	8,01893543
7,46775802	7,83948990
7,49231831	7,84648725
7,50221799	8,04553219
7,49048351	8,38002576
7,37515150	8,90165974
7,32040443	9,15823119
7,28475176	9,23383995
7,28183148	9,10999541
7,30755759	8,86648203
7,35854086	8,53285834
7,39338415	8,22239529
7,41980072	8,00357522
7,44360383	7,92732517
7,45895409	8,01954408
7,45700279	8,24845314
7,42313704	8,56904560
7,32714081	8,94794757
7,28728665	9,09730675
7,27312592	9,06916151
7,28372303	8,91514215
7,31397746	8,66947987
7,35445125	8,40183819
7,38012317	8,16944422
7,40296971	8,04654768
7,42005984	8,05276256
7,42409930	8,18505947
7,41045727	8,42641283
7,37444137	8,69501669
7,29829991	8,92395960
7,27584587	8,97726143
7,27497370	8,89306685

7,28918658	8,73999236
7,31889428	8,53083294
7,34500859	8,33718975
7,36493000	8,19141984
7,38255239	8,13690978
7,38998270	8,19978019
7,38357077	8,34914543
7,36651810	8,55550743
7,33283504	8,76893893
7,28700059	8,82520110
7,27812828	8,82970997
7,26525277	8,74976064
7,29751442	8,61079865
7,31719313	8,46154747
7,33510395	8,33251941
7,34866557	8,26062546
7,35881691	8,26434401
7,35784901	8,33997421
7,35469721	8,47351844
7,33448541	8,62603218
7,30525699	8,76291296
7,28726208	8,71421984
7,30583569	8,53536958
7,33122798	8,36529878
7,32333174	8,54208338
5,78794907	2,99230360
6,13030724	4,02564751
6,49602402	7,91170569
3,12421605	12,36358030
9,11932062	0,00000000
7,63523678	8,93379036
7,51794914	9,53013502
7,40833500	9,88171816
7,37736453	9,83571737
7,42824257	9,444449351
7,50098858	8,87315698
7,56250666	8,23204398
7,59396286	7,72557746
7,62491544	7,45329181
7,65974391	7,46693020
7,70330649	7,76602518
7,69987118	8,30105672
7,62200773	8,59577065
7,52968740	9,18382880
7,41776231	9,62729738
7,35070924	9,77535051
7,36239852	9,55666408
7,41590998	9,12093069
7,49348131	8,53758120
7,53401833	8,00478270
7,56636744	7,64106320
7,59672643	7,51505689
7,63630416	7,66595832
7,65450966	8,05870424
7,58961800	8,34204710

7,52777182	8,85398443
7,43433454	9,32748539
7,35267964	9,61876019
7,32243054	9,57842061
7,36104091	9,26178607
7,41666142	8,80311523
7,47495428	8,28742145
7,50996728	7,87026985
7,54502235	7,63933226
7,57605225	7,65022590
7,59695768	7,90327765
7,51656003	8,58426662
7,43855752	9,03866610
7,36097995	9,38880170
7,30827958	9,49880218
7,31437512	9,32993724
7,35392976	8,99078123
7,41545380	8,53484930
7,45687061	8,11397874
7,48895675	7,82098147
7,51624605	7,71807620
7,54206723	7,84374372
7,54706678	8,15227940
7,44227798	8,77735785
7,36950936	9,13622491
7,30966851	9,34739455
7,28733837	9,32135231
7,31049035	9,08576059
7,35537764	8,73936308
7,40678480	8,34611114
7,43824868	8,01893543
7,46775802	7,83948990
7,49231831	7,84648725
7,50221799	8,04553219
7,49048351	8,38002576
7,37515150	8,90165974
7,32040443	9,15823119
7,28475176	9,23383995
7,28183148	9,10999541
7,30755759	8,86648203
7,35854086	8,53285834
7,39338415	8,22239529
7,41980072	8,00357522
7,44360383	7,92732517
7,45895409	8,01954408
7,45700279	8,24845314
7,42313704	8,56904560
7,32714081	8,94794757
7,28728665	9,09730675
7,27312592	9,06916151
7,28372303	8,91514215
7,31397746	8,66947987
7,35445125	8,40183819
7,38012317	8,16944422
7,40296971	8,04654768

7,42005984	8,05276256
7,42409930	8,18505947
7,41045727	8,42641283
7,37444137	8,69501669
7,29829991	8,92395960
7,27584587	8,97726143
7,27497370	8,89306685
7,28918658	8,73999236
7,31889428	8,53083294
7,34500859	8,33718975
7,36493000	8,19141984
7,38255239	8,13690978
7,38998270	8,19978019
7,38357077	8,34914543
7,36651810	8,55550743
7,33283504	8,76893893
7,28700059	8,82520110
7,27812828	8,82970997
7,26525277	8,74976064
7,29751442	8,61079865
7,31719313	8,46154747
7,33510395	8,33251941
7,34866557	8,26062546
7,35881691	8,26434401
7,35784901	8,33997421
7,35469721	8,47351844
7,33448541	8,62603218
7,30525699	8,76291296
7,28726208	8,71421984
7,30583569	8,53536958
7,33122798	8,36529878
7,32333174	8,54208338
5,78794907	2,99230360
6,13030724	4,02564751
6,49602402	7,91170569
3,12421605	12,36358030

EK 4 : Varyans Kovaryans Matrisi (Qxx); n; X; Düzeltmeler Matrisi (V)

Qxx	n	X	V
0,00860040	-0,00193630	-0,00001654	0
0,00866110	-0,00019910	-0,00001817	0
0,00880250	-0,00201020	-0,00000192	0
0,00887780	-0,00019940	-0,00001909	-3,3087E-20
0,00887840	-0,00194790	-0,00000181	3,3087E-20
0,00893000	-0,00187560	-0,00001657	6,6174E-20
0,00912000	-0,00177470	-0,00001479	0
0,00939620	-0,00167650	-0,00001333	0
0,00954020	-0,00162550	-0,00001252	-3,3087E-20
0,00942860	-0,00164690	-0,00001252	0
0,00907040	-0,00173980	-0,00000133	0
0,00874070	-0,00184880	-0,00001480	6,6174E-20
0,00877490	-0,00187140	-0,00001568	0
0,00874250	-0,00193940	-0,00001731	0
0,00884670	-0,00197420	-0,00001855	-3,3087E-20
0,00894960	-0,00197630	-0,00001899	0
0,00898740	-0,00194550	-0,00001846	0
0,00902240	-0,00188910	-0,00001732	0
0,00911410	-0,00180890	-0,00001571	6,6174E-20
0,00934690	-0,00171270	-0,00001419	0
0,00954330	-0,00164280	-0,00001312	0
0,00956620	-0,00162630	-0,00001272	-3,3087E-20
0,00932730	-0,00168380	-0,00001312	0
0,00899590	-1.78e-007	-0,00001420	0
0,00898620	-0,00180890	-0,00000151	0
0,00887610	-0,00188220	-0,00001649	0
0,00890360	-0,00193090	-0,00001780	0
0,00898970	-0,00019530	-0,00001863	0
0,00906870	-0,00193690	-0,00001858	0
0,00909310	-0,00189530	-0,00000178	0
0,00916340	-0,00018310	-0,00001651	0
0,00931000	-0,00174890	-0,00001505	-3,3087E-20
0,00951380	-0,00167080	-0,00001384	3,3087E-20
0,00960560	-0,00163180	-0,00001314	0
0,00950810	-1.65e-007	-0,00001314	0
0,00925220	-0,00171890	-0,00001383	0
0,00903240	-0,00182690	-0,00001580	-9,9262E-20
0,00900390	-0,00188220	-0,00001708	3,3087E-20
0,00904630	-0,00191690	-0,00001806	6,6174E-20
0,00912670	-0,00191920	-0,00000184	3,3087E-20
0,00917420	-0,00189170	-0,00001799	0
0,00922480	-0,00184360	-0,00001708	0
0,00931110	-0,00177750	-0,00001581	-6,6174E-20
0,00947590	-0,00170360	-0,00001460	0
0,00961210	-0,00164990	-0,00001373	3,3087E-20
0,00962040	-0,00163790	-0,00001341	0
0,00944590	-0,00167930	-0,00001373	0
0,00921080	-0,00175080	-0,00001458	0
0,00911420	-0,00183520	-0,00001640	0
0,00912380	-0,00187570	-0,00001742	-6,6174E-20
0,00917840	-0,00189310	-0,00001804	-3,3087E-20
0,00924030	-0,00188110	-0,00001801	6,6174E-20
0,00928550	-0,00184620	-0,00001739	3,3087E-20

0,00953460
0,00959460
0,00963880
0,00954440
0,04882300
0,03137300
0,01285800
0,01935300
0,00617790
0,00615400
0,00611660
0,00613060
0,00618300
0,00621130
0,00616490
0,00605910
0,00596660
0,00595990
0,00603580
0,00613500
0,00617820
0,00618850
0,00615900
0,00614650
0,00618080
0,00621950
0,00621010
0,00613950
0,00604510
0,00599660
0,00602940
0,00611260
0,00616920
0,00620500
0,00619570
0,00617310
0,00618560
0,00621940
0,00623480
0,00619740
0,00612100
0,00605180
0,00604450
0,00610000
0,00620560
0,00621970
0,00620450
0,00620090
0,00622240
0,00624400
0,00623260
0,00618190
0,00611720
0,00608300
0,00610460

-0,00176510
-0,00173490
-0,00170780
-0,00174220
-0,00030531
0,00005945
-0,00128580
-0,00171410
-0,00283540
-0,00272640
-0,00265130
-0,00264350
-0,00269770
-0,00278170
-0,00287250
-0,00294040
-0,00298630
-0,00300610
-0,00300020
-0,00293670
-0,00286480
-0,00276410
-0,00267840
-0,00263850
-0,00026620
-0,00272090
-0,00280970
-0,00288060
-0,00293240
-0,00296130
-0,00297280
-0,00294120
-0,00287560
-0,00279460
-0,00271180
-0,00265230
-0,00264280
-0,00026860
-0,00274950
-0,00282430
-0,00287910
-2.92e-007
-0,00293780
-0,00029250
-0,00281630
-0,00273830
-0,00267430
-0,00264510
-0,00266040
-0,00270630
-0,00277190
-0,00282860
-0,00287060
-0,00289510
-0,00289890

-0,00001646
-0,00001596
-0,00001546
-0,00001595
0,00000396
-0,00000104
-0,00001551
-0,00003359
-0,00001744
-0,00001745
-0,00000173
-0,00001725
-0,00001726
-0,00001716
-0,00001684
-0,00001644
-0,00001619
-0,00001627
-0,00001669
-0,00001716
-0,00001722
-0,00001735
-0,00001729
-0,00001719
-0,00001717
-0,00001711
-0,00001695
-0,00001661
-0,00001630
-0,00001620
-0,00001646
-0,00001688
-0,00001698
-0,00001719
-0,00001724
-0,00001716
-0,00001709
-0,00001707
-0,00001696
-0,00001674
-0,00001643
-0,00001626
-0,00001633
-0,00001663
-0,00001702
-0,00000171
-0,00001711
-0,00001705
-0,00001700
-0,00001695
-0,00001680
-0,00001656
-0,00001634
-0,00001628
-0,00000165

0
-3,3087E-20
0
3,3087E-20
0
0
4,1359E-21
0
-3,3087E-20
0
-1,6544E-20
-1,6544E-20
1,6544E-20
-3,3087E-20
0
1,6544E-20
0
4,9631E-20
-1,6544E-20
-3,3087E-20
1,6544E-20
0
3,3087E-20
-1,6544E-20
-1,6544E-20
0
1,6544E-20
-1,6544E-20
-3,3087E-20
-1,6544E-20
0
0
3,3087E-20
1,6544E-20
0
-1,6544E-20
-4,9631E-20
-1,6544E-20
0
0
4,9631E-20
3,3087E-20
-3,3087E-20
1,6544E-20
-1,6544E-20
0
0
0
0
-1,6544E-20
1,6544E-20
-4,9631E-20
3,3087E-20
-1,6544E-20
0

0,00615900
0,00622820
0,00622940
0,00622130
0,00622980
0,00624840
0,00625270
0,00622400
0,00617340
0,00612860
0,00612180
0,00615670
0,00620120
0,00624290
0,00623960
0,00624070
0,00625380
0,00626290
0,00624960
0,00621650
0,00617700
0,00615510
0,00616650
0,00619890
0,00623150
0,00625350
0,00625350
0,00625950
0,00626720
0,00626530
0,00624460
0,00621470
0,00618980
0,00618500
0,00620210
0,00622860
0,00624750
0,00626270
0,00626570
0,00627080
0,00627200
0,00626180
0,00624310
0,00622250
0,00620980
0,00621500
0,00623160
0,00624790
0,00625870
0,00627030
0,00627270
0,00627890
0,00627000
0,00625970
0,00624600

-0,00287340
-0,00276410
-0,00269940
-0,00265750
-0,00265010
-0,00267770
-0,00272740
-0,00278370
-0,00282820
-0,00285710
-0,00287080
-0,00285940
-0,00282210
-0,00272190
-0,00267660
-0,00265570
-0,00266440
-0,00269450
-0,00274480
-0,00278740
-0,00281760
-0,00283810
-0,00283820
-0,00281740
-0,00277370
-0,00269790
-0,00266780
-0,00266420
-0,00268030
-0,00271290
-0,00275390
-0,00027840
-0,00280540
-0,00281440
-0,00280650
-0,00277870
-0,00273910
-0,00268520
-0,00267280
-0,00267820
-0,00026960
-0,00272590
-0,00027530
-0,00277490
-0,00278810
-0,00278630
-0,00277220
-0,00274640
-0,00271490
-0,00268780
-0,00268450
-0,00268510
-0,00270920
-0,00027310
-0,00274980

-0,00001676
-1.7e-009
-0,00001703
-0,00001700
-0,00001695
-0,00001690
-0,00000168
-0,00001665
-0,00001645
-0,00001632
-0,00001637
-0,00001658
-0,00001683
-0,00001694
-0,00000170
-0,00001692
-0,00001686
-0,00001680
-0,00001670
-0,00001654
-0,00000164
-0,00001637
-0,00000165
-0,00001667
-0,00001684
-0,00001688
-0,00001687
-0,00001683
-0,00001678
-1.67e-009
-0,00001660
-0,00001647
-1.64e-009
-0,00001644
-0,00001656
-0,00001672
-0,00001682
-0,00001680
-0,00001680
-0,00001675
-0,00001670
-0,00001662
-0,00001653
-0,00001646
-0,00001644
-0,00001651
-0,00001662
-0,00001672
-0,00001680
-0,00001673
-0,00001673
-0,00001666
-0,00001663
-0,00001658
-0,00000165

1,6544E-20
-4,9631E-20
-3,3087E-20
-3,3087E-20
3,3087E-20
-3,3087E-20
1,6544E-20
0
1,6544E-20
3,3087E-20
0
1,6544E-20
3,3087E-20
0
-3,3087E-20
0
-1,6544E-20
-3,3087E-20
-1,6544E-20
-3,3087E-20
-3,3087E-20
1,6544E-20
0
-1,6544E-20
-4,9631E-20
-3,3087E-20
-1,6544E-20
-1,6544E-20
3,3087E-20
-1,6544E-20
4,9631E-20
-1,6544E-20
1,6544E-20
3,3087E-20
4,9631E-20
1,6544E-20
0
-1,6544E-20
3,3087E-20
1,6544E-20
-3,3087E-20
0
-3,3087E-20
1,6544E-20
-3,3087E-20
-3,3087E-20
1,6544E-20
0
0
1,6544E-20
3,3087E-20
4,9631E-20
1,6544E-20
3,3087E-20
-4,9631E-20

0,00623530
0,00623220
0,00623910
0,00624840
0,00625890
0,00626680
0,00627290
0,00626600
0,00624970
0,00626070
0,01664600
0,00618760
0,00658210
0,00548550

-0,00276040
-0,00276640
-0,00276020
-0,00274770
-0,00272660
-0,00270170
-0,00269710
-0,00271940
-0,00274420
-0,00272660
0,00083293
-0,00051309
-0,00232930
-0,00118790

-0,00001648
-0,00001651
-0,00001656
-0,00001665
-0,00001672
-0,00001674
-0,00001668
-0,00001660
-0,00001653
-0,00001664
0,00000695
-0,00000284
-0,00001476
-0,00000071

-3,3087E-20
3,3087E-20
-3,3087E-20
3,3087E-20
-3,3087E-20
1,6544E-20
1,6544E-20
-1,6544E-20
1,6544E-20
3,3087E-20
1,6544E-20
-1,6544E-20
-2,4815E-20
4,1359E-21
-4,9631E-20
4,9631E-20